



**ΕΞ ΑΠΟΣΤΑΣΕΩΣ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΣΤΗ  
ΝΕΟΤΕΡΗ ΚΑΙ ΣΥΓΧΡΟΝΗ ΙΣΤΟΡΙΑ (ΜΑ)**

**«Η ΑΝΑΘΕΩΡΗΤΙΚΗ ΕΞΩΤΕΡΙΚΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΤΗΣ  
ΤΟΥΡΚΙΑΣ ΣΤΗΝ ΑΝΑΤΟΛΙΚΗ ΜΕΣΟΓΕΙΟ ΤΗΝ ΠΕΡΙΟΔΟ  
ΤΗΣ ΠΡΩΘΥΠΟΥΡΓΙΑΣ ΤΟΥ ΡΕΤΖΕΠ ΤΑΓΙΠ ΕΡΝΤΟΓΑΝ,  
2003-2014. ΙΔΕΟΛΟΓΙΚΕΣ ΑΦΕΤΗΡΙΕΣ ΚΑΙ ΓΕΩΠΟΛΙΤΙΚΕΣ  
ΠΡΟΕΚΤΑΣΕΙΣ».**

**ΤΑΣΟΛΑΜΠΡΟΥ ΠΑΝΑΓΙΩΤΑ  
ΕΠΙΒΛΕΠΩΝ ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ: ΣΑΚΚΑΣ ΙΩΑΝΝΗΣ  
ΜΑΡΤΙΟΣ, 2026**

**ΕΞ ΑΠΟΣΤΑΣΕΩΣ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΣΤΗ  
ΝΕΟΤΕΡΗ ΚΑΙ ΣΥΓΧΡΟΝΗ ΙΣΤΟΡΙΑ (ΜΑ)**

**«Η ΑΝΑΘΕΩΡΗΤΙΚΗ ΕΞΩΤΕΡΙΚΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΤΗΣ  
ΤΟΥΡΚΙΑΣ ΣΤΗΝ ΑΝΑΤΟΛΙΚΗ ΜΕΣΟΓΕΙΟ ΤΗΝ ΠΕΡΙΟΔΟ  
ΤΗΣ ΠΡΩΘΥΠΟΥΡΓΙΑΣ ΤΟΥ ΡΕΤΖΕΠ ΤΑΓΙΠ ΕΡΝΤΟΓΑΝ,  
2003-2014. ΙΔΕΟΛΟΓΙΚΕΣ ΑΦΕΤΗΡΙΕΣ ΚΑΙ ΓΕΩΠΟΛΙΤΙΚΕΣ  
ΠΡΟΕΚΤΑΣΕΙΣ».**

**Διπλωματική Εργασία η οποία υποβλήθηκε προς απόκτηση Μεταπτυχιακού  
τίτλου σπουδών στη Νεότερη και Σύγχρονη Ιστορία στο Πανεπιστήμιο  
Νεάπολις Πάφος**

**ΤΑΣΟΛΑΜΠΡΟΥ ΠΑΝΑΓΙΩΤΑ**

**ΕΞΕΤΑΣΤΙΚΗ ΕΠΙΤΡΟΠΗ**

**ΜΑΡΤΙΟΣ, 2026**

## **Πνευματικά δικαιώματα**

Copyright © Τασολάμπρου Παναγιώτα, 2026

Με επιφύλαξη παντός δικαιώματος. Allrightsreserved.

Η έγκριση της Διπλωματικής Εργασίας από το Πανεπιστημίου Νεάπολις δεν υποδηλώνει απαραίτητως και αποδοχή των απόψεων του συγγραφέα εκ μέρους του Πανεπιστημίου.

## Σελίδα Εγκυρότητας

Ονοματεπώνυμο Φοιτητή: ΤΑΣΟΛΑΜΠΡΟΥ ΠΑΝΑΓΙΩΤΑ

**Τίτλος Διπλωματικής Εργασίας: « Η ΑΝΑΘΕΩΡΗΤΙΚΗ ΕΞΩΤΕΡΙΚΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΤΗΣ ΤΟΥΡΚΙΑΣ ΣΤΗΝ ΑΝΑΤΟΛΙΚΗ ΜΕΣΟΓΕΙΟ ΤΗΝ ΠΕΡΙΟΔΟ ΤΗΣ ΠΡΩΘΥΠΟΥΡΓΙΑΣ ΤΟΥ ΡΕΤΖΕΠ ΤΑΓΙΠ ΕΡΝΤΟΓΑΝ, 2003-2014. ΙΔΕΟΛΟΓΙΚΕΣ ΑΦΕΤΗΡΙΕΣ ΚΑΙ ΓΕΩΠΟΛΙΤΙΚΕΣ ΠΡΟΕΚΤΑΣΕΙΣ»**

Η παρούσα Διπλωματική Εργασία εκπονήθηκε στο πλαίσιο των σπουδών για την απόκτηση εξ αποστάσεως μεταπτυχιακού τίτλου στο Πανεπιστήμιο Νεάπολις και εγκρίθηκε στις ..... [ημερομηνία έγκρισης] από τα μέλη της Εξεταστικής Επιτροπής.

### **Εξεταστική Επιτροπή:**

Πρώτος επιβλέπων (Πανεπιστήμιο Νεάπολις Πάφος).....[ονοματεπώνυμο, βαθμίδα, υπογραφή]

Μέλος Εξεταστικής Επιτροπής: .....[ονοματεπώνυμο, βαθμίδα, υπογραφή]

Μέλος Εξεταστικής Επιτροπής: .....[ονοματεπώνυμο, βαθμίδα, υπογραφή]

## **ΥΠΕΥΘΥΝΗ ΔΗΛΩΣΗ**

Η Τασολάμπρου Παναγιώτα, γνωρίζοντας τις συνέπειες της λογοκλοπής, δηλώνω υπεύθυνα ότι η παρούσα εργασία με τίτλο **«Η ΑΝΑΘΕΩΡΗΤΙΚΗ ΕΞΩΤΕΡΙΚΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΤΗΣ ΤΟΥΡΚΙΑΣ ΣΤΗΝ ΑΝΑΤΟΛΙΚΗ ΜΕΣΟΓΕΙΟ ΤΗΝ ΠΕΡΙΟΔΟ ΤΗΣ ΠΡΩΘΥΠΟΥΡΓΙΑΣ ΤΟΥ ΡΕΤΖΕΠ ΤΑΓΙΠ ΕΡΝΤΟΓΑΝ, 2003-2014. ΙΔΕΟΛΟΓΙΚΕΣ ΑΦΕΤΗΡΙΕΣ ΚΑΙ ΓΕΩΠΟΛΙΤΙΚΕΣ ΠΡΟΕΚΤΑΣΕΙΣ»** αποτελεί προϊόν αυστηρά προσωπικής εργασίας και όλες οι πηγές που έχω χρησιμοποιήσει, έχουν δηλωθεί κατάλληλα στις βιβλιογραφικές παραπομπές και αναφορές. Τα σημεία όπου έχω χρησιμοποιήσει ιδέες, κείμενο ή/και πηγές άλλων συγγραφέων, αναφέρονται ευδιάκριτα στο κείμενο με την κατάλληλη παραπομπή και η σχετική αναφορά περιλαμβάνεται στο τμήμα των βιβλιογραφικών αναφορών με πλήρη περιγραφή.

**Ο/Η Δηλών /σα**  
**ΤΑΣΟΛΑΜΠΡΟΥ ΠΑΝΑΓΙΩΤΑ**

## **ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΕΣ**

Με την παρούσα διπλωματική εργασία ολοκληρώνεται ο κύκλος σπουδών μου στο Εξ αποστάσεως Μεταπτυχιακό Πρόγραμμα Νεότερης και Σύγχρονης Ιστορίας του Πανεπιστημίου Νεάπολης.

Οφείλω να εκφράσω ειλικρινείς ευχαριστίες στους καθηγητές μου για την συμβολή τους στην επίτευξη του στόχου αυτού.

Θερμές ευχαριστίες στον καθηγητή μου και επιβλέποντα την παρούσα Διπλωματική Εργασία, κ. Ιωάννη Σακκά. Η επιστημονική και συμβουλευτική καθοδήγηση που προσέφερε σε συνδυασμό με τον ήπιο και ευγενή του χαρακτήρα, αποτέλεσαν το έναυσμα για την γέννηση των ιδεών που με τη σειρά τους οδήγησαν στην πραγμάτωση της έρευνάς μου και στην συγγραφή της διπλωματικής αυτής εργασίας.

Ιδιαίτερα ευχαριστώ τον σύζυγό μου π. Νικόλαο και τα παιδιά μου Λάμπρο, Ηλιοδώρα και Γιώργο. Δίχως την υπομονή και την συνεχή στήριξη και ενθάρρυνσή τους, δεν θα μπορούσα να επιτύχω τον σκοπό της περάτωσης των μεταπτυχιακών μου σπουδών στη Νεότερη και Σύγχρονη Ιστορία του Πανεπιστημίου Νεάπολης Πάφου.

## ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

|                                                                                                      |    |
|------------------------------------------------------------------------------------------------------|----|
| Περίληψη.....                                                                                        | 9  |
| ABSTRACT.....                                                                                        | 10 |
| Εισαγωγή.....                                                                                        | 11 |
| ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1: Ο ΑΝΑΘΕΩΡΗΤΙΣΜΟΣ ΩΣ ΕΝΝΟΙΑ.....                                                          | 13 |
| 1.1 Εννοιολόγηση του αναθεωρητισμού.....                                                             | 13 |
| 1.2 Τυπολογία στόχων αναθεωρητικής πολιτικής.....                                                    | 13 |
| 1.2.1 Εύρος και ένταση των αναθεωρητικών στόχων.....                                                 | 14 |
| 1.2.2 Είδη αντικειμένου αναθεώρησης.....                                                             | 14 |
| 1.2.3 Γεωγραφικό πεδίο αναφοράς: παγκόσμιος, περιφερειακός και θεματικός αναθεωρητισμός...15         |    |
| 1.2.4 Αναλυτικό πλαίσιο για την τουρκική περίπτωση.....                                              | 15 |
| 1.3 Θεωρητικό πλαίσιο.....                                                                           | 15 |
| 1.4 Μηχανισμοί μετάβασης από ιδέες σε συμπεριφορά.....                                               | 16 |
| 1.5 Νεοοθωμανισμός ως περίπτωση ιδεολογικά υποστηριζόμενου αναθεωρητισμού.....                       | 17 |
| ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2: ΙΔΕΟΛΟΓΙΚΕΣ ΑΦΕΤΗΡΙΕΣ: ΝΕΟΟΘΩΜΑΝΙΣΜΟΣ VS ΠΡΟΗΓΟΥΜΕΝΟ ΠΑΡΑΔΕΙΓΜΑ.....                     | 19 |
| 2.1 Ιστορικές καταβολές: Özal, πολιτικό Ισλάμ, <i>Milli Görüş</i> και AKP.....                       | 19 |
| 2.1.1 Η «κληρονομιά Özal» και η πρώτη μετατόπιση από τον κεμαλικό προσανατολισμό.....                | 19 |
| 2.1.2 Το πολιτικό Ισλάμ και το κίνημα <i>Milli Görüş</i> .....                                       | 19 |
| 2.1.3 Από το <i>Milli Görüş</i> στο AKP και τη θεσμοποίηση της «Νέας Τουρκίας».....                  | 20 |
| 2.2 Το «Στρατηγικό Βάθος»: αρχές, «μηδενικά προβλήματα» και πολυπεριφερειακή στόχευση...20           |    |
| 2.2.1 Το δόγμα του «Στρατηγικού Βάθους» ως γεωστρατηγικό υπόδειγμα.....                              | 20 |
| 2.2.2 Βασικές αρχές: «μηδενικά προβλήματα», πολυδιάστατη πολιτική και «μεσολαβητική» διπλωματία..... | 21 |
| 2.2.3 Η «κεντρική χώρα» και το ιστορικό/γεωγραφικό βάθος.....                                        | 22 |
| 2.2.4 Ελληνόγλωσσες κριτικές αναγνώσεις.....                                                         | 22 |
| 2.3 Σύγκριση με κεμαλικό δόγμα.....                                                                  | 23 |
| 2.3.1 Βασικά χαρακτηριστικά του κεμαλικού δόγματος.....                                              | 23 |
| 2.3.2 Νεοοθωμανισμός και «Στρατηγικό Βάθος»: ρήξη ή μετεξέλιξη;.....                                 | 23 |
| 2.3.3 Διαφορές στον προσανατολισμό και την αντίληψη του διεθνούς ρόλου.....                          | 24 |
| 2.3.4 Ταυτότητα, νομιμοποίηση και σύνδεση εσωτερικού – εξωτερικού.....                               | 25 |
| 2.4 Κριτική και αντιφάσεις του νεοοθωμανισμού.....                                                   | 25 |
| 2.4.1 Θεωρητικές κριτικές στο δόγμα του «Στρατηγικού Βάθους».....                                    | 25 |
| 2.4.2 Από τα «μηδενικά προβλήματα» στα «πολλαπλά μέτωπα».....                                        | 26 |
| 2.4.3 Εσωτερικές αντιφάσεις: δημοκρατία, ταυτότητα και στρατηγική κουλτούρα.....                     | 27 |
| 2.4.4 Νεοοθωμανισμός και αναθεωρητισμός: αμφισημίες και όρια.....                                    | 27 |



|                                                                                                         |           |
|---------------------------------------------------------------------------------------------------------|-----------|
| <b>ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3: 2003-2010: ΑΠΟ ΤΑ «ΜΗΔΕΝΙΚΑ ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΑ» ΣΤΗΝ ΕΝΕΡΓΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ.....</b>                    | <b>28</b> |
| 3.1 Η Ανατολική Μεσόγειος ως υποσύστημα: δρώντες και ενεργειακή γεωγραφία.....                          | 28        |
| 3.2 Νομικο-θεσμικό υπόβαθρο θαλασσίων ζωνών.....                                                        | 28        |
| 3.3 Τουρκικός αναθεωρητισμός και Ισραήλ.....                                                            | 30        |
| 3.4 Πρώτες ανακαλύψεις υδρογονανθράκων και τουρκικές κινήσεις.....                                      | 31        |
| <b>ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4 : 2010-2014: ΑΝΑΘΕΩΡΗΤΙΚΗ ΣΤΡΟΦΗ ΣΤΗΝ ΠΡΑΞΗ.....</b>                                      | <b>33</b> |
| 4.1 Mavi Marmara και μετατόπιση συμμαχιών.....                                                          | 33        |
| 4.2 Αραβική Άνοιξη και Συριακή κρίση: τομή στην χάραξη της νέας τουρκικής πολιτικής.....                | 34        |
| 4.3 Κυπριακή ΑΟΖ: γεωτρήσεις, NAVTEX και «επεισόδια» (2011–2014).....                                   | 35        |
| 4.4 Τριμερείς (Ελλάδα –Κύπρος –Ισραήλ/Αίγυπτος) και τουρκική «αντι-στρατηγική».....                     | 37        |
| 4.5 Εσωτερικές εξελίξεις: Γκεζί, συγκέντρωση εξουσίας, οικονομία – ασφάλεια.....                        | 38        |
| 4.6 Συνολική αποτίμηση αναθεωρητικής συμπεριφοράς της Τουρκίας στην Ανατολική Μεσόγειο (2010–2014)..... | 40        |
| <b>ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ.....</b>                                                                                | <b>43</b> |
| <b>ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ.....</b>                                                                                | <b>47</b> |

## **ΠΕΡΙΛΗΨΗ**

Με την παρούσα διπλωματική εργασία διερευνάται η αναθεωρητική εξωτερική πολιτική της Τουρκίας στην Ανατολική Μεσόγειο την περίοδο 2003-2015, με στόχο να αναδειχθούν οι ιδεολογικές της αφετηρίες, οι στρατηγικοί της στόχοι και οι γεωπολιτικές της προεκτάσεις. Επιδιώκεται να αναλυθεί πώς η θεωρία του «Στρατηγικού Βάθους», όπως διατυπώθηκε από τον Αχμέτ Νταβούτογλου, συνέβαλε στη διαμόρφωση μιας πιο δυναμικής και συχνά αναθεωρητικής στάσης της Τουρκίας απέναντι στα κράτη και τα συμφέροντα της Ανατολικής Μεσογείου. Θα εξεταστούν οι ιστορικές, ιδεολογικές και θεωρητικές βάσεις του Νεοοθωμανισμού, οι βασικές εκφάνσεις της τουρκικής πολιτικής στην Ανατολική Μεσόγειο και η στρατηγική της Τουρκίας στο πλαίσιο των ενεργειακών ανταγωνισμών στην Ανατολική Μεσόγειο.

## **ABSTRACT**

This thesis explores Turkey's revisionist foreign policy in the Eastern Mediterranean during the period 2003-2015, with the aim of highlighting its ideological origins, strategic objectives and geopolitical implications. It seeks to analyze how the theory of "Strategic Depth", as formulated by Ahmet Davutoglu, contributed to the formation of a more dynamic and often revisionist stance of Turkey towards the states and interests of the Eastern Mediterranean. The historical, ideological and theoretical foundations of Neo-Ottomanism, the main aspects of Turkish policy in the Eastern Mediterranean and Turkey's strategy in the context of energy competitions in the Eastern Mediterranean will be examined.

## ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Η Ανατολική Μεσόγειος έχει αναδειχθεί, ιδίως από τις αρχές του 21ου αιώνα, σε μία από τις πλέον σύνθετες γεωπολιτικές ζώνες. Η στρατηγική της θέση στο σταυροδρόμι Ευρώπης, Μέσης Ανατολής και Βόρειας Αφρικής, η εγγύτητά της σε κρίσιμες θαλάσσιες οδούς και η διαχρονική συσσώρευση ανοιχτών ή «παγωμένων» συγκρούσεων συγκροτούν ένα περιβάλλον όπου οι περιφερειακές ισορροπίες παραμένουν ευάλωτες. Στο πλαίσιο αυτό, η σταδιακή «ενεργειακοποίηση» της περιοχής, μέσω ανακαλύψεων υδρογονανθράκων και αντίστοιχων σχεδίων εκμετάλλευσης/μεταφοράς, ενίσχυσε την πολιτική βαρύτητα των θαλασσίων ζωνών και, ταυτόχρονα, αύξησε την αξία των θεσμικών και νομικών ρυθμίσεων που τις διέπουν. Το αποτέλεσμα ήταν η Ανατολική Μεσόγειος να λειτουργήσει ως πεδίο όπου συμπλέκονται, με ιδιαίτερη ένταση, ζητήματα διεθνούς δικαίου, στρατιωτικής ισχύος, διπλωματίας, οικονομίας και πολιτικής νομιμοποίησης.

Μέσα σε αυτή τη συγκυρία, η Τουρκία εμφανίζεται με μια ιδιαίτερη ικανότητα, αυτή της μεταβολής του περιφερειακού περιβάλλοντος, τόσο λόγω γεωγραφίας και στρατιωτικών δυνατοτήτων όσο και λόγω της πολιτικής της φιλοδοξίας να αναβαθμίσει τον ρόλο της. Η περίοδος από τις αρχές της δεκαετίας του 2000 και εξής συνδέεται με μια ευρύτερη μετατόπιση της τουρκικής εξωτερικής πολιτικής προς πιο εξωστρεφείς και πολυδιάστατες πρακτικές, οι οποίες δεν εξαντλούνται στις κλασικές σχέσεις συμμαχιών αλλά ενσωματώνουν νέες μορφές περιφερειακής επιρροής. Η μετατόπιση αυτή συνδέεται, σε σημαντικό βαθμό, με την ιδεολογική και στρατηγική αναδιαμόρφωση που συνοδεύει την άνοδο του ΑΚΡ, καθώς και με τη θεωρία του «Στρατηγικού Βάθους», η οποία προτείνει μια συστηματικότερη ανάγνωση του ιστορικού, γεωγραφικού και πολιτισμικού κεφαλαίου της Τουρκίας ως πόρου ισχύος και ως βάσης για έναν «κεντρικό» περιφερειακό ρόλο. Στην Ανατολική Μεσόγειο, η ανανέωση αυτή αποκτά ιδιαίτερη σημασία, διότι η περιοχή συμπυκνώνει τόσο τα κίνητρα (ενέργεια, θαλάσσιες ρυθμίσεις, συμμαχίες) όσο και τα όρια (διεθνές δίκαιο, αντιδράσεις κρατών, διεθνής επιτήρηση) μιας πιο διεκδικητικής στρατηγικής.

Ιδιαίτερη σημασία έχει η εννοιολόγηση και η αποτίμηση αυτής της αναθεωρητικής πολιτικής. Στη διεθνή βιβλιογραφία, ο όρος «αναθεωρητισμός» χρησιμοποιείται συχνά για να περιγράψει πρακτικές αμφισβήτησης του status quo, ωστόσο η χρήση του δεν είναι πάντοτε εννοιολογικά ακριβής και μπορεί να οδηγεί σε υπεραπλουστεύσεις. Η παρούσα εργασία προσεγγίζει τον αναθεωρητισμό όχι ως απλό, δυαδικό χαρακτηρισμό («αναθεωρητικό» έναντι «status quo» κράτους), αλλά ως σύνολο συμπεριφορών που μπορούν να ποικίλλουν ως προς την ένταση, το αντικείμενο και το γεωγραφικό τους επίπεδο. Με αυτή τη λογική, ο αναθεωρητισμός αντιμετωπίζεται ως αναλυτικό εργαλείο: επιτρέπει να εξεταστεί αν, τότε και με ποια μέσα η Τουρκία επιδιώκει μεταβολές σε υλικές ρυθμίσεις (θαλάσσιες ζώνες/πρόσβαση σε πόρους), σε θεσμικούς κανόνες (περιφερειακές αρχιτεκτονικές ασφάλειας/διαδικασίες) και σε συμβολικές – ταυτοτικές αξιώσεις (κύρος, ιστορική νομιμοποίηση, ρόλος «κεντρικού κράτους»).

Σκοπός της διπλωματικής εργασίας είναι να διερευνήσει την αναθεωρητική εξωτερική πολιτική της Τουρκίας στην Ανατολική Μεσόγειο κατά την περίοδο του Νεοοθωμανισμού, αναδεικνύοντας τις ιδεολογικές αφετηρίες, τους στρατηγικούς στόχους και τις γεωπολιτικές προεκτάσεις αυτής της πολιτικής.

Ειδικότερα, επιδιώκεται να αναλυθεί πώς η θεωρία του «Στρατηγικού Βάθους» συνέβαλε στη διαμόρφωση μιας πιο δυναμικής και, σε κρίσιμες στιγμές, διεκδικητικής στάσης της Τουρκίας απέναντι στα κράτη και τα συμφέροντα της περιοχής. Παράλληλα, εξετάζονται οι βασικές εκφάνσεις της τουρκικής πολιτικής στο πεδίο των θαλασσιών ζωνών και των ενεργειακών ανταγωνισμών, καθώς και η διαμόρφωση αντιδράσεων από κράτη όπως η Ελλάδα, η Κύπρος, το Ισραήλ και η Αίγυπτος.

## ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΑ

Μεθοδολογικά, η εργασία στηρίζεται στη συστηματική συλλογή, εξέταση και κριτική αποτίμηση πρωτογενών και δευτερογενών πηγών, προκειμένου να κατανοηθούν τόσο οι ιδεολογικές καταβολές όσο και οι πρακτικές εκφάνσεις της τουρκικής εξωτερικής πολιτικής. Η προσέγγιση αυτή επιδιώκει να συνδυάσει την ανάλυση λόγου και στρατηγικών κειμένων με την εξέταση συγκεκριμένων επιλογών πολιτικής και γεγονότων (διπλωματικών, νομικών, στρατιωτικών ή ενεργειακών), ώστε να προκύψει μια τεκμηριωμένη εικόνα της μετάβασης από τη στρατηγική σύλληψη στην εμπειρική συμπεριφορά.

## ΧΡΟΝΙΚΗ ΟΡΙΟΘΕΤΗΣΗ

Χρονικά, η ανάλυση εστιάζει στην περίοδο 2003–2015 κατά την οποία διαμορφώνεται και δοκιμάζεται στην πράξη το νεοοθωμανικό –στρατηγικό πλαίσιο. Η επιλογή αυτού του χρονικού ορίου επιτρέπει να καταγραφεί αφενός η αρχική φάση μεγαλύτερης διπλωματικής κινητικότητας και προσπάθειας «εξομάλυνσης» σε ορισμένα μέτωπα, αφετέρου η σταδιακή σκλήρυνση σε συγκεκριμένα πεδία υψηλής σημασίας, όπως οι θαλάσσιες ζώνες και οι αναδυόμενες ενεργειακές ισορροπίες. Η εργασία, ωστόσο, δεν αποσκοπεί στην πλήρη εξιστόρηση κάθε πτυχής της τουρκικής εξωτερικής πολιτικής· επικεντρώνεται στην Ανατολική Μεσόγειο ως κρίσιμο υποσύστημα, όπου οι επιλογές πολιτικής αποκτούν ιδιαίτερη πυκνότητα ως προς το νόημά τους και τις επιπτώσεις τους.

## ΔΙΑΡΘΡΩΣΗ

Ως προς τη διάρθρωση, η εργασία οργανώνεται σε τέσσερα κεφάλαια και καταλήγει σε συμπεράσματα. Στο Κεφάλαιο 1 αναπτύσσεται η εννοιολόγηση του αναθεωρητισμού, προτείνεται τυπολογία στόχων και προσδιορίζονται δείκτες αναθεωρητικής συμπεριφοράς, ώστε να υπάρξει σαφές αναλυτικό πλαίσιο. Στο Κεφάλαιο 2 εξετάζονται οι ιδεολογικές αφετηρίες του νεοοθωμανισμού, η σχέση του με το προηγούμενο παράδειγμα και οι βασικές αρχές του «Στρατηγικού Βάθους», μαζί με την κριτική και τις αντιφάσεις του. Στο Κεφάλαιο 3 αναλύεται η περίοδος 2003–2010, όπου η Ανατολική Μεσόγειος προσεγγίζεται ως υποσύστημα, καταγράφονται οι θεσμικές – νομικές παράμετροι και αποτιμώνται οι πρώτες ενεργειακές εξελίξεις και οι τουρκικές κινήσεις. Στο Κεφάλαιο 4 εξετάζεται η περίοδος 2010–2014 ως φάση πιο εμφανών αναθεωρητικών πρακτικών προκειμένου να αποτιμηθεί το περιεχόμενο και η ένταση της τουρκικής «στροφής» στην πράξη. Τέλος, στα Συμπεράσματα συνοψίζονται τα βασικά ευρήματα.

## **ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1: Ο ΑΝΑΘΕΩΡΗΤΙΣΜΟΣ ΩΣ ΕΝΝΟΙΑ**

### **1.1 Εννοιολόγηση του αναθεωρητισμού**

Στη διεθνή βιβλιογραφία ο όρος «revisionism» χρησιμοποιείται ολόένα και συχνότερα για να περιγράψει «ανερχόμενες δυνάμεις». Είναι όρος αρκετά διευρυμένος καθώς χρησιμοποιείται σε μεγάλο εύρος περιπτώσεων, και πολλές φορές, χωρίς επαρκή αναλυτική σαφήνεια. Γενικότερα η διάκριση ανάμεσα σε «αναθεωρητικές» και «status quo» δυνάμεις συνδέεται με τον βαθμό ικανοποίησης από την υφιστάμενη κατανομή ισχύος και ωφελειών. Ο Schweller (1994, σσ. 104–105) ορίζει ως αναθεωρητικά τα κράτη που δεν αποβλέπουν μόνο στην ασφάλεια, αλλά επιδιώκουν καθαρό κέρδος από την ανακατανομή ισχύος, ακόμη και μέσω ριψοκίνδυνων συγκρούσεων, σε αντιδιαστολή με τα status quo κράτη που επιδιώκουν τη διατήρηση της τάξης.

Πιο πρόσφατες προσεγγίσεις απορρίπτουν τον αναθεωρητισμό ως ένα απλό δυαδικό σχήμα. Οι Cooley, Nexon και Ward (2019, σ. 689) τον διακρίνουν ανάμεσα σε δυνάμεις που επιδιώκουν τα εξής: πρώτον τη μεταβολή της κατανομής της στρατιωτικής ισχύος σε συγκεκριμένες περιφέρειες και δεύτερον μεταβολή των κανόνων και θεσμών της διεθνούς τάξης. Ένα κράτος μπορεί, έτσι, να είναι αναθεωρητικό σε περιφερειακό επίπεδο, αλλά να συμπεριφέρεται πιο «συντηρητικά» έναντι του πυρήνα της παγκόσμιας θεσμικής τάξης ή το αντίστροφο (Cooley et al., 2019, σ. 689). Ακόμη, ένα κράτος μπορεί να αμφισβητεί επιμέρους ρυθμίσεις (π.χ. συγκεκριμένα καθεστάτα ασφαλείας ή οριοθετήσεις) παραμένοντας δεσμευμένο σε βασικές αρχές όπως η κυριαρχία, η μη χρήση βίας και η πολυμερής θεσμική διαδικασία. Η έννοια του «μερικού» ή «στοχευμένου» αναθεωρητισμού αναδεικνύεται έτσι ως μια ενδιάμεση κατηγορία μεταξύ της πλήρους αποδοχής του status quo και της ριζικής ανατροπής.

Η συμβολή του Yalvaç (2012, σσ. 171–173) είναι σημαντική για την ανάλυση της τουρκικής πολιτικής. Θεωρώντας το Στρατηγικό Βάθος ως «ηγεμονικό βάθος», υποστηρίζει ότι η τουρκική στρατηγική αποσκοπεί στην αναδιάταξη των κοινωνικών και ιδεολογικών δομών της περιφέρειας προς όφελος της Άγκυρας. Ο αναθεωρητισμός, συνεπώς, δεν αφορά μόνο σύνορα και ισχύ, αλλά και την ηγεμονία πάνω σε αφηγήσεις, ταυτότητες και θεσμούς.

Με βάση τα παραπάνω, «αναθεωρητική συμπεριφορά» νοείται η συστηματική χρήση διπλωματικών, οικονομικών, στρατιωτικών, νομικών και ιδεολογικών μέσων με στόχο: (α) την τροποποίηση της υφιστάμενης κατανομής υλικών ωφελειών (εδαφικά/ θαλάσσια καθεστάτα, πρόσβαση σε πόρους), (β) την αναδιαμόρφωση θεσμών και κανόνων (περιφερειακή ασφάλεια, ερμηνείες διεθνούς δικαίου) και (γ) την αναθεώρηση του συμβολικού – ταυτοτικού πλαισίου (ιστορική νομιμοποίηση).

### **1.2 Τυπολογία στόχων αναθεωρητικής πολιτικής**

Η έννοια του αναθεωρητισμού έχει παραδοσιακά οργανωθεί γύρω από μια διχοτόμηση μεταξύ «αναθεωρητικών» και «υφιστάμενων» (status quo) δρώντων. Η νεότερη βιβλιογραφία επισημαίνει ότι η διάκριση αυτή είναι υπεραπλουστευτική, καθώς αγνοεί κρίσιμες διαφοροποιήσεις ως προς την ένταση, το αντικείμενο και το γεωγραφικό επίπεδο της αναθεωρητικής πολιτικής. Οι Cooley, Nexon και Ward (2019, σ. 689-690) δείχνουν ότι τα κράτη μπορούν ταυτόχρονα να αποδέχονται ορισμένες πτυχές της διεθνούς

τάξης και να επιδιώκουν αναθεώρηση άλλων, κινούμενα σε ένα συνεχές μεταξύ πλήρους αποδοχής και ριζικής αμφισβήτησης.

### 1.2.1 Εύρος και ένταση των αναθεωρητικών στόχων

Μια πρώτη διάσταση αφορά το εύρος και την ένταση των επιδιωκόμενων αλλαγών. Ο Davidson, στο άρθρο του «Οι Ρίζες του Αναθεωρητισμού: Φασιστική Ιταλία, 1922-1939», έχοντας ως παράδειγμα τη φασιστική Ιταλία, προχωρά στη διάκριση ανάμεσα σε περιορισμένους στόχους - μερική ανατροπή συγκεκριμένων ρυθμίσεων - και τον ριζικό αναθεωρητισμό, που στοχεύει σε συνολικό ανασχεδιασμό της τάξης και της ιεραρχίας κύρους. Στο ίδιο πνεύμα, ο Schweller (1994, σσ. 93–94, 104–105) αντιπαραβάλλει τις υπερισχύουσες αναθεωρητικές δυνάμεις, οι οποίες επιζητούν μεταβολή κανόνων και κατανομών προς εξασφάλιση του μεγίστου οφέλους για εκείνες, με δυνάμεις που αποσκοπούν σε πιο περιορισμένες «διορθώσεις» στις διευθετήσεις που λαμβάνουν χώρα.

Οι Cooley, Nexon και Ward (2019, σσ. 689–691) προτείνουν ένα δισδιάστατο σχήμα: διακρίνουν αφενός την επιθυμία αλλαγής θεσμών και κανόνων και αφετέρου την επιθυμία αλλαγής της κατανομής στρατιωτικής ισχύος. Έτσι, ένα κράτος μπορεί να εμφανίζεται ριζικά αναθεωρητικό σε θεσμικό επίπεδο, αλλά συγκρατημένο ως προς τις στρατιωτικές ισορροπίες, ή το αντίστροφο (Cooley et al., 2019, σσ. 689–691).

### 1.2.2 Είδη αντικειμένου αναθεώρησης

Πέρα από την ένταση, κρίσιμη είναι η φύση του αντικειμένου που επιδιώκεται να αναθεωρηθεί. Ως προς αυτό διαπιστώνονται τέσσερις βασικές κατηγορίες στόχων:

**-Εδαφικός και υλικός αναθεωρητισμός:** Αφορά την αμφισβήτηση εδαφικών ρυθμίσεων, θαλασσίων ζωνών ή ελέγχου επί στρατηγικών πόρων. Στη σύγχρονη εκδοχή του, περιλαμβάνει όχι μόνο χερσαία σύνορα, αλλά και διεκδικήσεις ευνοϊκότερων οριοθετήσεων υφαλοκρηπίδας και ΑΟΖ, ιδίως σε ενεργειακά κρίσιμες περιοχές όπως η Ανατολική Ευρώπη ή η Ανατολική Μεσόγειος.

**-Θεσμικός και διαδικαστικός αναθεωρητισμός:** Στοχεύει στην τροποποίηση των κανόνων συμμετοχής και της ψήφου σε διεθνείς οργανισμούς, στη κατανομή θέσεων κύρους ή στην αναδιαπραγμάτευση συμφωνιών που δομούν περιφερειακές τάξεις.

**-Αξιακός αναθεωρητισμός:** Εστιάζει στην αμφισβήτηση των κυρίαρχων κανόνων και αξιών: από τη φιλελεύθερη ανάγνωση των ανθρωπίνων δικαιωμάτων έως ειδικά νομικά καθεστάτα, όπως το διεθνές δίκαιο της θάλασσας. Η συζήτηση δεν αφορά μόνο τη διανομή υλικών ωφελημάτων, αλλά και τον τύπο της διεθνούς τάξης που θεωρείται επιθυμητός.

**-Ιεραρχικός και συμβολικός αναθεωρητισμός:** Εδώ προέχει η αναβάθμιση του διεθνούς κύρους με την αναγνώριση μιας δύναμης ως περιφερειακής ή μεγάλης και την ανάληψη του ρόλου ηγεσίας.

Οι κατηγορίες αυτές συχνά αλληλεπικαλύπτονται. Ένα κράτος μπορεί να επιδιώκει συγχρόνως εδαφικές και θεσμικές αλλαγές, ωστόσο η τυπολογία βοηθά στον εντοπισμό του πυρήνα των επιδιωκόμενων μεταβολών σε κάθε περίπτωση.

### **1.2.3 Γεωγραφικό πεδίο αναφοράς: παγκόσμιος, περιφερειακός και θεματικός αναθεωρητισμός**

Ένα τρίτο κριτήριο αφορά το επίπεδο της διεθνούς τάξης στο οποίο στοχεύει η αναθεώρηση. Η βιβλιογραφία διακρίνει:

**Παγκόσμιος αναθεωρητισμός**, όταν αμφισβητείται ο θεσμικός και κανονιστικός πυρήνας της παγκόσμιας τάξης (φιλελεύθερη οικονομική αρχιτεκτονική, θεσμοί ασφάλειας, ρόλος ηγεμονικής δύναμης).

**Περιφερειακός αναθεωρητισμός**, όταν επιδιώκεται η αναδιάταξη των κανόνων και ζωνών επιρροής σε συγκεκριμένα υποσυστήματα (π.χ. Νότια Σινική Θάλασσα, Ανατολική Μεσόγειος), χωρίς αναγκαστικά μια ρητή καταγγελία των παγκόσμιων θεσμών (Cooley et al., 2019 σ. 704).

**Θεματικός αναθεωρητισμός**, όταν η αμφισβήτηση επικεντρώνεται σε ειδικά καθεστώτα (δίκαιο της θάλασσας, μη διάδοση, δικαιώματα), ενώ σε άλλα πεδία το κράτος ενδέχεται να λειτουργεί ως status quo δύναμη.

### **1.2.4 Αναλυτικό πλαίσιο για την τουρκική περίπτωση**

Συνδυάζοντας τις παραπάνω διαστάσεις, η τουρκική πολιτική στην Ανατολική Μεσόγειο (2003–2015) μπορεί να αναλυθεί ως προς:

**-το εύρος:** αν περιορίζεται σε ανακατανομή ωφελημάτων (οριοθετήσεις, ενεργειακοί πόροι) ή εμπεριέχει στοιχεία μιας ευρύτερης αμφισβήτησης του περιφερειακού καθεστώτος ασφαλείας και των κεντρικών συνθηκών·

**-το αντικείμενο:** εδαφικό – θαλάσσιο (ΑΟΖ, υφαλοκρηπίδα, «Γαλάζια Πατρίδα»), θεσμικό –διαδικαστικό (ρόλος σε περιφερειακές ρυθμίσεις, τριμερή – πολυμερή σχήματα) και κανονιστικό –συμβολικό (επίκληση «ιστορικών δικαιωμάτων», λόγος περί «άδικων» ρυθμίσεων)·

**-το γεωγραφικό πεδίο:** τον βαθμό στον οποίο η Ανατολική Μεσόγειος λειτουργεί ως προνομιακό πεδίο περιφερειακού και θεματικού αναθεωρητισμού, σε συνάρτηση με τις ευρύτερες επιδιώξεις της αναβάθμισης του status της Τουρκίας ως «κεντρικού κράτους», όπως υπονοεί και η κριτική ανάγνωση του Yalvaç (2012, σσ. 171–172).

## **1.3 Θεωρητικό πλαίσιο**

Στην παρούσα εργασία στόχος είναι η κατανόηση της τουρκικής πολιτικής στην Ανατολική Μεσόγειο, τα κίνητρα και ο τρόπος που η ιδεολογία διαμόρφωσαν τις αντιλήψεις και τις δράσεις της. Γι' αυτό υιοθετείται ένα τριεπίπεδο σχήμα ανάλυσης:

**-Δομικό επίπεδο:** η κατανομή ισχύος στο διεθνές και περιφερειακό σύστημα, η μεταψυχροπολεμική κατάσταση ασφαλείας που δημιουργήθηκε και οι ενεργειακές εξελίξεις στην Ανατολική Μεσόγειο ορίζουν το πεδίο των ευκαιριών και περιορισμών μέσα στο οποίο η Τουρκία μπορεί να επιδιώξει την αναβάθμιση του ρόλου της.

**-Κρατικό – εσωτερικό επίπεδο:** η άνοδος του ΑΚΡ, ο μετασχηματισμός των σχέσεων πολιτικής και στρατού καθώς και οι νέοι κοινωνικοί συνασπισμοί λειτουργούν ως νεοκλασικά «φίλτρα» που



διαμεσολαβούν τις δομικές πιέσεις και επηρεάζουν την επιλογή αναθεωρητικών ή συγκρατημένων στρατηγικών.

**-Ιδεολογικό – ταυτοτικό επίπεδο:** η νεοοθωμανική αφήγηση, οι αντιλήψεις και ο ρόλος της Τουρκίας ως «κεντρικής χώρας» και η επιδίωξη ενός αυξημένου κύρους συνδέουν την εξωτερική πολιτική με μια συγκεκριμένη στρατηγική κουλτούρα.

Μέσα από αυτό το πρίσμα, ο αναθεωρητισμός αντιμετωπίζεται ως μια δυναμική διαδικασία στην οποία οι δομικές συνθήκες δημιουργούν δυνατότητες, οι εσωτερικοί συσχετισμοί αποφασίζουν ποιες από αυτές θα αξιοποιηθούν και οι ιδεολογικές αφηγήσεις προσδίδουν νόημα και νομιμοποίηση στις εκάστοτε επιλογές.

#### **1.4 Μηχανισμοί μετάβασης από ιδέες σε συμπεριφορά**

Αναφορικά με το θέμα «των ιδεών και της εξωτερικής πολιτικής» η βιβλιογραφία υπογραμμίζει ότι οι ιδέες λειτουργούν πρωτίστως ως γνωστικά φίλτρα. Αυτό σημαίνει πως κοσμοθεωρίες, αρχές και αιτιώδεις πεποιθήσεις οργανώνουν τον τρόπο που οι ηγεσίες αντιλαμβάνονται το διεθνές περιβάλλον, τι θεωρούν απειλή, ποιο «παράθυρο ευκαιρίας» διακρίνουν και ποια μέσα θεωρούν θεμιτά (Hopf, 1998, σσ. 171–200). Με αυτή την έννοια, ο νεοοθωμανικός λόγος ορίζει τι συνιστά «δίκαιο μερίδιο» στην Ανατολική Μεσόγειο, ποια ρύθμιση θαλασσίων ζωνών εμφανίζεται ως αποδεκτή και ποιες πρακτικές αμφισβήτησης (π.χ. NAVTEX, έρευνες, νομικές ερμηνείες) είναι νοητές.

Οι ιδέες όμως αποκτούν ανθεκτικότητα όταν ενσωματώνονται θεσμικά. Όταν ένα δόγμα κωδικοποιείται σε στρατηγικά κείμενα, σε νομικές θέσεις, σε εκπαιδευτικά προγράμματα διπλωματών ή σε στρατιωτικά εγχειρίδια, τότε θεσμοποιείται. Με τον τρόπο αυτό παγιώνεται και καθοδηγεί με επαναλαμβανόμενο τρόπο τις επιλογές μιας εξωτερικής πολιτικής. Έτσι, εξηγούνται οι όποιες συστημικές πιέσεις ασκούνται και οι ιδεολογικές προτιμήσεις σε συγκεκριμένες επιλογές, δημιουργώντας πολλές φορές θεσμική αδράνεια υπέρ ορισμένων μοτίβων, όπως η επίμονη αμφισβήτηση συγκεκριμένων θαλασσίων ρυθμίσεων ή η συστηματική προβολή ναυτικής ισχύος.

Κεντρικό ρόλο στη μετάβαση από ιδέες σε πρακτικές παίζουν και οι εθνικές αντιλήψεις ρόλου και status. Οι Holsti (1970, σσ. 246–247) και μεταγενέστερες μελέτες έδειξαν ότι οι ηγεσίες αντιλαμβάνονται το κράτος τους μέσα από συγκεκριμένους ρόλους – «περιφερειακή δύναμη», «μεσολαβητής», «προστάτης ομοθρήσκων» – οι οποίοι λειτουργούν ως οδικόι χάρτες για το πού και πότε «οφείλει» να παρεμβαίνει ένα κράτος. Όταν οι επιδιωκόμενοι ρόλοι δεν αντανakλώνται στην υφιστάμενη τάξη, προκύπτει κίνητρο για αναθεωρητικές πρωτοβουλίες. Ο Ward (2013, σσ. 607–608) το συνδέει με την «ακίνησία κύρους» (status immobility), δηλαδή την αίσθηση ότι η διεθνής ιεραρχία δεν αναγνωρίζει την επιθυμητή θέση μιας ανερχόμενης δύναμης. Στην περίπτωση της Τουρκίας, αφηγήματα περί «κεντρικής χώρας» και «φυσικής ηγεσίας» στον μουσουλμανικό κόσμο λειτουργούν ως μηχανισμοί που μεταφράζουν τον νεοοθωμανικό λόγο σε πρακτικές διεκδίκησης ρόλου στην Ανατολική Μεσόγειο.

Τέλος, η μετάβαση από ιδέες σε συμπεριφορά είναι πάντοτε πολιτικά διαμεσολαβημένη και δυναμική. Τα δόγματα επιδρούν όταν συνδέονται με συγκεκριμένους εσωτερικούς συνασπισμούς όπως οικονομικές ελίτ, στρατιωτικούς, θρησκευτικά δίκτυα και προσφέρουν ένα πειστικό αφήγημα που νομιμοποιεί την εξωτερική

πολιτική. Οι πρώιμες επιλογές ενεργοποιούν έναν μηχανισμό σωρευτικής ενίσχυσης (feedback) που σημαίνει πως τα θετικά αποτελέσματα θα επιβεβαιώσουν το δόγμα, θα αυξήσουν το πολιτικό κόστος υπαναχώρησης και θα οδηγήσουν ή σε συνέχιση ή σε κλιμάκωση της ίδιας κατεύθυνσης. Αντίθετα, τα αρνητικά αποτελέσματα μπορεί να προκαλέσουν είτε μετριοπαθείς αναπροσαρμογές είτε μετατόπιση προς μια πιο ριζοσπαστική ρητορική.

Υπό αυτό το πρίσμα ο νεοοθωμανισμός αντιμετωπίζεται στην παρούσα εργασία ως σύνολο ιδεών που, μέσω γνωστικών φίλτρων, θεσμικής κωδικοποίησης, αντιλήψεων περί ρόλου, στρατηγικής κουλτούρας και πολιτικής διαμεσολάβησης, μετατρέπονται σε συγκεκριμένα μοτίβα συμπεριφοράς. Αυτοί οι μηχανισμοί θα ληφθούν υπόψη στη διαμόρφωση των δεικτών της αναθεωρητικής συμπεριφοράς που παρουσιάζονται στην επόμενη υποενότητα.

### **1.5 Νεοοθωμανισμός ως περίπτωση ιδεολογικά υποστηριζόμενου αναθεωρητισμού**

Ο Νεοοθωμανισμός έχοντας μια συνεκτική εικόνα για το παρελθόν, το παρόν και το «φυσικό» ρόλο της Τουρκίας εκφράζει δυσaráσκεια έναντι της υφιστάμενης περιφερειακής τάξης και θεωρεί πως πρέπει να τεθεί μια νομιμοποιητική βάση για πρακτικές μεταβολής της ισχύουσας τάξης, ιδίως στην Ανατολική Μεσόγειο.

Σε θεωρητικό επίπεδο, σημαντική είναι η ανάγνωση του «Στρατηγικού Βάθους» ως σχήματος «ηγεμονικού βάθους», δηλαδή ως μιας προσπάθειας μετάφρασης των ιστορικών και πολιτισμικών αναφορών σε αξίωση ηγεμονικού ρόλου της Τουρκίας στο περιφερειακό της περιβάλλον (Yalvaç, 2012, σσ. 165–167). Η προσέγγιση αυτή συνδέει τον νεοοθωμανισμό με έναν τύπο αναθεωρητισμού status: η Τουρκία εμφανίζεται ως δύναμη που θεωρεί ότι η ιστορία, η γεωγραφία και η πολιτισμική της κληρονομιά δικαιολογούν υψηλότερη θέση κύρους από εκείνη που της αποδίδει η υφιστάμενη τάξη. Αυτό συμβαδίζει με θεωρίες αναθεωρητισμού που ερμηνεύουν τις «δυσάρεστημένες» δυνάμεις ως εκείνες που επιδιώκουν αναβάθμιση του ρόλου τους επειδή η κατανομή ωφελημάτων και αναγνώρισης δεν θεωρείται αντιπροσωπευτική της ισχύος και της συμβολής τους (Schweller, 1994, σσ. 100–102· Cooley, Nexon, & Ward, 2019, σσ. 692–696). Στον νεοοθωμανικό λόγο, η δυσάρεσκεια δεν αρθρώνεται μόνο σε όρους υλικής ανισορροπίας, αλλά ως «ιστορική αδικία» που συνδέεται με τη Λωζάννη, τις θαλάσσιες ρυθμίσεις στο Αιγαίο και στην Ανατολική Μεσόγειο και τη θέση της Τουρκίας στους ευρωατλαντικούς θεσμούς.

Η ελληνόγλωσση βιβλιογραφία έχει αναδείξει συστηματικά αυτή τη διάσταση. Ο Μάξης στο βιβλίο του με τίτλο «Στρατηγικό Βάθος» αντιμετωπίζει αυτό ως θεωρία που συστηματοποιεί μια μακρά αναθεωρητική παράδοση έναντι του καθεστώτος της Λωζάννης, ιδίως σε σχέση με τις θαλάσσιες ζώνες και τον ρόλο της Ελλάδας και της Κυπριακής Δημοκρατίας στην Ανατολική Μεσόγειο.

Σε εδαφικό/θαλάσσιο επίπεδο, η έμφαση στο «ιστορικό βάθος» και στην «κεντρική χώρα» συνοδεύεται από την αμφισβήτηση του καθεστώτος των θαλασσιών ζωνών στο Αιγαίο και την Ανατολική Μεσόγειο. Η μη προσχώρηση στην UNCLOS, η επίκληση «ευθυδικίας» και «ειδικών περιστάσεων», οι μονομερείς οριοθετήσεις και η συστηματική παρουσία ναυτικών δυνάμεων σε περιοχές αμφισβητούμενης δικαιοδοσίας εντάσσονται σε έναν ιδεολογικό λόγο περί «δίκαιης» ανακατανομής θαλάσσιων χώρων και πόρων (Siousiouras & Chrysochou, 2014, σσ. 19–21).

Σε θεσμικό και κανονιστικό πεδίο, ο νεοοθωμανισμός προβάλλει την ανάγκη μιας πολυκεντρικής και «δικαιότερης» τάξης, στην οποία μη δυτικοί δρώντες διεκδικούν αυξημένο ρόλο στη διαμόρφωση κανόνων. Αυτό συνδέεται με στρατηγικές σύμφωνα με τις οποίες η Τουρκία επιχειρεί να αξιοποιήσει ή και να επαναπροσδιορίσει υφιστάμενους θεσμούς, ενώ ταυτόχρονα προωθεί εναλλακτικά σχήματα συνεργασίας (Goddard, 2018, σσ. 763–766· Cooley et al., 2019, σσ. 694–696).

Σχετικά με τον αναθεωρητισμό ρόλου και κύρους, ο νεοοθωμανισμός αποδίδει στην Τουρκία την ιδιότητα της «κεντρικής χώρας», με φιλοδοξία να ηγηθεί στον μουσουλμανικό κόσμο και να διαμεσολαβεί σε πολλαπλά περιφερειακά υποσυστήματα (Davutoğlu, 2008, σσ. 77–81· Altunışık & Martin, 2011, σσ. 571–573). Η επιδίωξη αυτή παραπέμπει σε αναθεωρητισμό status: στόχος είναι η αναγνώριση ενός ευρύτερου ρόλου από αυτόν που αντανάκλαται στις υπάρχουσες θεσμικές ιεραρχίες.

Τέλος, ο νεοοθωμανισμός ενσωματώνει ισχυρό συμβολικό – ταυτοτικό στοιχείο. Η επιστροφή στο οθωμανικό παρελθόν ως πρότυπο πολυπολιτισμικής τάξης, η ανάδειξη της Κωνσταντινούπολης σε κέντρο ενός ευρύτερου ισλαμικού – μεσογειακού χώρου, η ανάληψη ρόλου προστάτη των Παλαιστινίων και άλλων μουσουλμανικών πληθυσμών, συνιστούν μορφές συμβολικού αναθεωρητισμού που αμφισβητούν πτυχές της δυτικής πολιτισμικής ηγεμονίας και των σχετικών αφηγήσεων. Η αναθεώρηση δεν αφορά μόνο κανόνες και σύνορα, αλλά και τα σημασιολογικά πλαίσια μέσα από τα οποία ορίζεται ποιος «δικαιούται» να ομιλεί εξ ονόματος συγκεκριμένων κοινοτήτων και ποια ιστορικά παραδείγματα θεωρούνται νομιμοποιητικά.

Η αναγνώριση του νεοοθωμανισμού ως ιδεολογικού αναθεωρητισμού δεν συνεπάγεται ότι η Τουρκία, στην περίοδο 2003–2015, υιοθετεί εξ αρχής έναν ριζικά επιθετικό προσανατολισμό. Η διάκριση μεταξύ περιορισμένου και ριζικού αναθεωρητισμού είναι κρίσιμη. Στην υπό εξέταση περίοδο, η τουρκική πολιτική στην Ανατολική Μεσόγειο φαίνεται να προσεγγίζει περισσότερο τον περιορισμένο, βαθμιαίο αναθεωρητισμό: η ρητορική των «μηδενικών προβλημάτων» και των «win – win» συνεργασιών συνυπάρχει με μια επιλεκτική αμφισβήτηση των θαλασσίων ζωνών. Η συμμετοχή σε ευρωατλαντικούς θεσμούς δεν τίθεται συνολικά υπό αίρεση, αλλά αξιοποιείται για μπλοκάρισμα ή μετατόπιση δυσμενών ρυθμίσεων. Η χρήση στρατιωτικής ισχύος παραμένει, κατά βάση, υποδερμική, μέσω ασκήσεων, NAVTEX και μόνιμης παρουσίας, χωρίς γενικευμένη κλιμάκωση σε ανοικτή σύρραξη. Αυτό συνάδει με προσεγγίσεις που βλέπουν τα κράτη να εξαντλούν πρώτα θεσμικές, νομικές και ρητορικές μορφές αμφισβήτησης πριν κινηθούν προς πιο σκληρές μορφές πρόκλησης της τάξης (Goddard, 2018, σσ. 763–766· Cooley et al., 2019, σσ. 694–696).

## ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2:ΙΔΕΟΛΟΓΙΚΕΣ ΑΦΕΤΗΡΙΕΣ:ΝΕΟΟΘΩΜΑΝΙΣΜΟΣ VS ΠΡΟΗΓΟΥΜΕΝΟ ΠΑΡΑΔΕΙΓΜΑ

### 2.1 Ιστορικές καταβολές: *Özal*, πολιτικό Ισλάμ, *Milli Görüş* και AKP

Η συγκρότηση του σύγχρονου τουρκικού εξωτερικού δόγματος είναι προϊόν μιας μακράς ιδεολογικής και κοινωνικοπολιτικής διαδρομής, η οποία εκκινεί από την εμφάνιση του *Özal* στη πολιτική σκηνή, τη δεκαετία του 1980, και καταλήγει στη θεσμοποίηση της Νέας Τουρκίας υπό το AKP. Στο διάστημα αυτό συντελείται σταδιακά η μετάβαση από το κλασικό κεμαλικό υπόδειγμα, που ήταν δυτικοκεντρικό, αμυντικό και αυστηρά κοσμικό, προς έναν οικονομικό φιλελευθερισμό, το πολιτικό Ισλάμ και την επανενεργοποιημένη οθωμανική μνήμη (Laçiner, 2001, σσ. 167–170· Yavuz, 2003, σ. 75, σσ. 240–241).

#### 2.1.1 Η «κληρονομιά *Özal*» και η πρώτη μετατόπιση από τον κεμαλικό προσανατολισμό

Η άνοδος του Τουργκούτ Οζάλ σηματοδότησε το άνοιγμα στις διεθνείς αγορές, την προώθηση εξαγωγών, τις ιδιωτικοποιήσεις και τη προσέλκυση ξένων επενδύσεων (Laçiner, 2001, σσ. 167–170). Η παγκοσμιοποίηση της τουρκικής οικονομίας δημιούργησε την ανάγκη για μια εξωτερική πολιτική ικανή να εξασφαλίζει δίκτυα ενέργειας, εμπορίου και κεφαλαίων πέρα από τα στενά όρια του ψυχροπολεμικού διπολισμού. Η εξωτερική πολιτική της περιόδου περιγράφεται σαν μια εκδοχή του νεοοθωμανισμού. Αυτό σημαίνει πως, χωρίς να αμφισβητείται η ένταξη στο NATO και η ευρωπαϊκή προοπτική, η Άγκυρα αρχίζει να αυτοπροβάλλεται ως δύναμη με πολλαπλές περιφερειακές ταυτότητες – βαλκανική, μεσανατολική, κεντροασιατική, μεσογειακή – και να αξιοποιεί την οθωμανική κληρονομιά όχι μόνο ως ιστορικό βάρος αλλά και ως πολιτισμικό κεφάλαιο και πηγή ήπιας ισχύος (Laçiner, 2001, σσ. 167–170).

Στο βιβλίο «*Η γεωστρατηγική της Τουρκίας και ο αναθεωρητισμός στην Ανατολική Μεσόγειο*», ο Μάξης, εντάσσει την οζαλική περίοδο σε ένα πρώτο κύμα αναθεώρησης του στενά αμυντικού κεμαλικού δόγματος, επισημαίνοντας ότι ήδη από τη δεκαετία του 1980 διαφαίνεται η φιλοδοξία της Τουρκίας να αναδειχθεί σε αυτόνομο πολυπεριφερειακό δρώντα με ιδιαίτερη παρουσία στην Ανατολική Μεσόγειο.

#### 2.1.2 Το πολιτικό Ισλάμ και το κίνημα *Milli Görüş*

Η μεταμόρφωση αυτή διασταυρώνεται με την ήδη ώριμη δυναμική του πολιτικού Ισλάμ. Από τα τέλη της δεκαετίας του 1960 το κίνημα *Milli Görüş* (Εθνικό Όραμα), υπό τον Νετζμεττίν Ερμπακάν, αρθρώνει μια εναλλακτική ιδεολογία, η οποία αμφισβητεί τη νομιμοποίηση της κεμαλικής εκκοσμίκευσης και προτείνει την επιστροφή στις ισλαμικές και οθωμανικές αξίες ως βάση οργάνωσης του κράτους και της κοινωνίας. Αντί της ευρωπαϊκής προοπτικής, το *Milli Görüş* προωθεί ένα όραμα πανισλαμικής συνεργασίας, με την Τουρκία να έχει ηγετικό ρόλο. Σε επίπεδο εξωτερικής πολιτικής, αυτό συνεπάγεται προτίμηση στις συμμαχίες με μουσουλμανικά κράτη, έμφαση στο Παλαιστινιακό και συνολική επιφύλαξη στους δυτικούς θεσμούς. Το πολιτικό Ισλάμ έχει παγιωθεί ως μαζική κοινωνική δύναμη, που στηρίζεται σε δίκτυα θρησκευτικότητας, φιλανθρωπίας και τοπικής αυτοδιοίκησης. Η σύντομη πρωθυπουργία Ερμπακάν συνιστά την πρώτη απόπειρα μετατροπής της ιδεολογίας αυτής σε κυβερνητική πολιτική, με ενίσχυση των σχέσεων με μουσουλμανικά κράτη και συμβολικές τομές απέναντι στη Δύση. Το «μεταμοντέρνο πραξικόπημα» του

1997<sup>1</sup> περιορίζει την πολιτική έκφραση του κινήματος, χωρίς να ανατρέπει τα κοινωνικά του θεμέλια (Yavuz, 2003, σ. 238).

### **2.1.3 Από το *Milli Görüş* στο AKP και τη θεσμοποίηση της «Νέας Τουρκίας»**

Η απαγόρευση του Κόμματος Αρετής το 2001 οδηγεί στη διάσπαση του *Milli Görüş* σε «παραδοσιακή» και «ανανεωτική» πτέρυγα. Η δεύτερη, υπό τον Ρετζέπ Ταγίπ Ερντογάν και τον Αμπντουλάχ Γκιουλ, ιδρύει το Κόμμα Δικαιοσύνης και Ανάπτυξης (AKP), το οποίο αυτοπροσδιορίζεται ως συντηρητικό – δημοκρατικό, αποφεύγοντας τον χαρακτηρισμό ισλαμικό και συνδυάζοντας την αποδοχή της φιλελεύθερης δημοκρατίας και της οικονομίας της αγοράς με τη διατήρηση ενός ταυτοτικού προσανατολισμού εμπνευσμένου από το πολιτικό Ισλάμ (Yavuz, 2003, σ. 240). Στην πρώτη δεκαετία διακυβέρνησης, η Τουρκία προβάλλεται ως «μοντέλο» για τον μουσουλμανικό κόσμο αφού συνδυάζει το τρίπτυχο εκλογική δημοκρατία, υψηλοί ρυθμοί ανάπτυξης και ήπια ισλαμική αναφορά. Η ρητορική περί «σύζευξης Ισλάμ – δημοκρατίας» λειτουργεί ως εργαλείο ήπιας ισχύος, ιδίως προς τις αραβικές κοινωνίες, ενώ η ευρωπαϊκή προοπτική αξιοποιείται για μεταρρυθμίσεις που περιορίζουν σταδιακά τον ρόλο του στρατού. Ο Νταβούτογλου συστηματοποιεί αυτή τη μετάβαση με την έννοια του «κεντρικού κράτους» με ιστορικό και γεωγραφικό βάθος, από τα Βαλκάνια έως τη Μέση Ανατολή και την Ανατολική Μεσόγειο (Davutoğlu, 2008, σ.77).

## **2.2 Το «Στρατηγικό Βάθος»: αρχές, «μηδενικά προβλήματα» και πολυπεριφερειακή στόχευση**

Η έννοια του «Στρατηγικού Βάθους» αποτελεί τον κεντρικό ιδεολογικό και θεωρητικό πυρήνα της τουρκικής εξωτερικής πολιτικής υπό το AKP. Διατυπώνεται συστηματικά στο ομώνυμο έργο του Αχμέτ Νταβούτογλου και επαναδιατυπώνεται σε άρθρα και ομιλίες του ως υπουργού Εξωτερικών. Στόχος είναι η αναθεώρηση της τουρκικής αυτοαντίληψης. Η Τουρκία παύει να περιγράφεται ως «περιφερειακό» ή «μεθοριακό» κράτος της Δύσης και παρουσιάζεται ως «κεντρική χώρα»- με ιστορικό και γεωγραφικό βάθος- ικανή να επηρεάζει εξελίξεις σε πολλαπλές περιφέρειες ταυτόχρονα (Davutoğlu, 2008, σσ. 77–96).

### **2.2.1 Το δόγμα του «Στρατηγικού Βάθους» ως γεωστρατηγικό υπόδειγμα**

Βασική αφετηρία του Νταβούτογλου είναι ότι η ισχύς ενός κράτους δεν ταυτίζεται με το μέγεθος της επικράτειας ή τις στρατιωτικές του δυνατότητες, αλλά θεμελιώνεται στην ιστορική και γεωγραφική του θέση. Ως διάδοχο κράτος μιας αυτοκρατορίας με μακραίωνη παρουσία από τα Βαλκάνια έως τη Μέση Ανατολή και τη Βόρεια Αφρική, η Τουρκία διαθέτει ένα ιδιότυπο «στρατηγικό βάθος»: τη δυνατότητα να παρεμβαίνει και να επηρεάζει τις εξελίξεις σε πολλαπλά περιφερειακά υποσυστήματα, ενεργοποιώντας ιστορικούς, πολιτισμικούς και θρησκευτικούς δεσμούς (Davutoğlu, 2008, σ.77).

Ο Murinson ερμηνεύει το δόγμα ως προσπάθεια ανασύνδεσης της σύγχρονης Τουρκίας με το οθωμανικό της παρελθόν, όχι με νοσταλγικούς όρους, αλλά ως κεφάλαιο πολιτικής ισχύος. Η αυτοκρατορική μνήμη και τα διάσπαρτα μουσουλμανικά ή τουρκικά υποκείμενα θεωρούνται πολλαπλασιαστές επιρροής (Murinson, 2006, σσ. 945–964). Ο Grigoriadis (2010, σσ. 4–5) τονίζει ότι με τη θεωρία του Στρατηγικού Βάθους, ο

---

<sup>1</sup>Ο όρος «μεταμοντέρνο πραξικόπημα» χρησιμοποιείται για να περιγράψει τα γεγονότα της 28ης Φεβρουαρίου 1997 στην Τουρκία, όταν η στρατιωτική ηγεσία, μέσω θεσμικών μηχανισμών (ιδίως του Συμβουλίου Εθνικής Ασφαλείας), επέβαλε πολιτικές πιέσεις που οδήγησαν στην αποχώρηση της κυβέρνησης Ερμπακάν και σε σειρά περιορισμών.

Νταβούτογλου επιδιώκει να προσδώσει στην τουρκική εξωτερική πολιτική τον χαρακτήρα μιας μεγάλης συνεκτικής στρατηγικής, εντός της οποίας οι κινήσεις σε Βαλκάνια, Μέση Ανατολή και Ανατολική Μεσόγειο ερμηνεύονται ως όψεις μιας ενιαίας φιλοδοξίας περιφερειακής ηγεμονίας.

Ο Μάζης (2021, σσ. 43-50) υπογραμμίζει ότι το «Στρατηγικό Βάθος» δεν αποτελεί ένα ουδέτερο αναλυτικό σχήμα, αλλά ένα πρόγραμμα δράσης που νομιμοποιεί τη σταδιακή υπέρβαση των περιορισμών της Συνθήκης της Λωζάννης και του κεμαλικού δόγματος άμυνας –αυτοσυγκράτησης. Ο Μηνάγιας (2019, σσ.44-45) φωτίζει την πρακτική διάσταση. Η λογική του «Στρατηγικού Βάθους» ενισχύει την τάση της Άγκυρας να διεκδικεί ρόλο ρυθμιστή σε κρίσιμες χερσαίες και θαλάσσιες ζώνες, συμπεριλαμβανομένης της Ανατολικής Μεσογείου.

### **2.2.2 Βασικές αρχές: «μηδενικά προβλήματα», πολυδιάστατη πολιτική και «μεσολαβητική» διπλωματία**

Στο άρθρο «*Turkey 's Foreign Policy Vision: An Assessment of 2007*», ο Νταβούτογλου (2008, σσ. 79–83) συμπυκνώνει το δόγμα σε ορισμένους κατευθυντήριους άξονες:

**-Ισορροπία ασφάλειας και δημοκρατίας.**

Η Τουρκία καλείται να υπερβεί το παραδοσιακό «σύνδρομο περικύκλωσης» και να αντλήσει ασφάλεια όχι μόνο από τα στρατιωτικά μέσα, αλλά και από την εμβάθυνση της δημοκρατίας και των δικαιωμάτων. Η ενταξιακή πορεία προς την ΕΕ αξιοποιείται ως μοχλός εσωτερικών μεταρρυθμίσεων, ιδίως στην πρώτη φάση διακυβέρνησης του AKP (Davutoğlu, 2008, σ. 80) .

**-«Μηδενικά προβλήματα με τους γείτονες».**

Το γνωστότερο σύνθημα του δόγματος παραπέμπει στη σταδιακή εξομάλυνση των σχέσεων με τα γειτονικά κράτη μέσω διπλωματικών πρωτοβουλιών, θεσμοθετημένων μηχανισμών συνεργασίας και ενίσχυσης της οικονομικής αλληλεξάρτησης. Η Τουρκία, ως «κεντρική χώρα», δεν μπορεί να επιτύχει περιφερειακή επιρροή χωρίς ένα ελάχιστο επίπεδο σταθερότητας στο άμεσο περιβάλλον της (Davutoğlu, 2008, σ. 80).

**-Πολυδιάστατη και πολυπεριφερειακή εξωτερική πολιτική.**

Η Άγκυρα οφείλει να αναπτύσσει σχέσεις με ΕΕ, ΗΠΑ, Ρωσία, αραβικό κόσμο, Βαλκάνια, Καύκασο και Κεντρική Ασία. Η πολυδιάστατη αυτή προσέγγιση παρουσιάζεται ως ένα άθροισμα πεδίων στα οποία η Τουρκία μπορεί να λειτουργήσει ως κόμβος και μεσολαβητής (Davutoğlu, 2008, σ. 82).

**-«Μεσολαβητική διπλωματία».**

Η Τουρκία οφείλει να είναι συστηματικά παρούσα σε διεθνείς οργανισμούς, να αναλαμβάνει πρωτοβουλίες διαμεσολάβησης και να προβάλλει την εικόνα της δύναμης που προσφέρει δημόσια αγαθά ασφάλειας και σταθερότητας (Davutoğlu, 2008, σ. 83).

**-Οικονομική διασύνδεση και αλληλεξάρτηση.**

Ο Νταβούτογλου προσδίδει κεντρικό ρόλο στις οικονομικές ροές – ενέργεια, εμπόριο, επενδύσεις – ως εργαλείο εδραίωσης της περιφερειακής επιρροής. Γι' αυτό η Τουρκία παρουσιάζεται να χρησιμοποιεί την οικονομία ως μοχλό εξωτερικής πολιτικής (Davutoğlu, 2008, σ. 83).

### 2.2.3 Η «κεντρική χώρα» και το ιστορικό/γεωγραφικό βάθος

Κομβική θέση στο δόγμα κατέχει η έννοια της «κεντρικής χώρας». Ο Νταβούτογλου (2008,σ. 77–78) προβάλλει την Τουρκία ως κράτος που βρίσκεται ταυτόχρονα στο κέντρο πολλών υποσυστημάτων (Βαλκάνια, Μαύρη Θάλασσα, Καύκασος, Μέση Ανατολή, Ανατολική Μεσόγειος) και συνεπώς, έχει τόσο «δικαίωμα» όσο και «υποχρέωση» να συνδιαμορφώνει την περιφερειακή τάξη.

Το ιστορικό βάθος παραπέμπει στην οθωμανική κληρονομιά. Το γεγονός ότι η Κωνσταντινούπολη υπήρξε κέντρο πολυεθνικής αυτοκρατορίας δημιουργεί ιδιαίτερη ευθύνη έναντι των περιοχών και πληθυσμών που βρέθηκαν υπό οθωμανική κυριαρχία. Το γεωγραφικό βάθος αφορά τη θέση της Τουρκίας ως κόμβου ανάμεσα σε κρίσιμους ενεργειακούς, εμπορικούς και θαλάσσιους διαδρόμους. Η Ανατολική Μεσόγειος εγγράφεται ως κρίσιμος κρίκος που συνδέει Μαύρη Θάλασσα, Αιγαίο, Διώρυγα του Σουέζ και Περσικό Κόλπο (Murinson, 2006, σσ. 945–964· Τζιάρρας, 2020,σσ.407-410).

Ο Μάζης (2021,σσ. 54-60) αξιοποιεί τις έννοιες αυτές για να δείξει ότι το «Στρατηγικό Βάθος» επαναχαρτογραφεί γεωπολιτικά την Ανατολική Μεσόγειο ως χώρο όπου η Τουρκία νοείται ως «φυσικός» συνδιαμορφωτής της ασφάλειας και των θαλασσίων ζωνών. Η κεντρική της θέση δεν είναι μόνο περιγραφική, αλλά της επιτρέπει να θεσπίζει κανόνες. Ο Γιαννακόπουλος (2014, σσ.131,134-135) συνδέει τη ρητορική περί «κεντρικής χώρας» με μια αναδιαμόρφωση του τουρκικού εθνικισμού. Ο αμυντικός, κοσμικός κεμαλισμός συνυπάρχει με ένα εξωστρεφές, ισλαμικό και ταυτόχρονα συντηρητικό αφήγημα ηγετικού ρόλου στον μουσουλμανικό και μεσογειακό χώρο.

### 2.2.4 Ελληνόγλωσσες κριτικές αναγνώσεις

Η ελληνική βιβλιογραφία έχει ασχοληθεί εντατικά με τις επιπτώσεις του «Στρατηγικού Βάθους» για την Ελλάδα, την Κύπρο και την Ανατολική Μεσόγειο. Ο Μάζης (2021, σσ.51-53) και ο Μηνάγιας (2019, σ.45) συγκλίνουν στην εκτίμηση ότι το δόγμα δεν είναι μια ουδέτερη θεωρία, αλλά ένα ιδεολογικό πλαίσιο που ευνοεί την ανάδυση αναθεωρητικών τάσεων, ιδίως σε ζητήματα θαλασσίων ζωνών, ΑΟΖ και περιφερειακής αρχιτεκτονικής ασφαλείας. Ο Τζιάρρας (2020, σσ.117-123) εστιάζει στη διασταύρωση ιδεολογίας και διεθνούς δομής. Εξηγεί πώς το «Στρατηγικό Βάθος» θεωρεί την Ανατολική Μεσόγειο ως χώρο αναδιάταξης ισχύος γύρω από αγωγούς, τριμερείς συνεργασίες και ανταγωνιστικές οριοθετήσεις.

Χωρίς να κρίνεται εδώ αν το δόγμα είναι καθεαυτό αναθεωρητικό είναι σαφές ότι:

- προωθεί την εικόνα της Τουρκίας ως *de facto* κεντρικού δρώντος σε πολλαπλές περιφέρειες,
- επανερμηνεύει την οθωμανική κληρονομιά ως πόρο ισχύος,
- εισάγει αρχές («μηδενικά προβλήματα», πολυδιάστατη πολιτική, ρυθμική διπλωματία) που παρέχουν στην Άγκυρα νομιμοποιητικό λόγο για τη διεκδίκηση ενός ενεργότερου ρόλου στη διαμόρφωση της περιφερειακής τάξης.

Η σύγκριση των αρχών αυτών με το προηγούμενο, κεμαλικό δόγμα – και ο βαθμός υπέρβασης ή επανερμηνείας του – αποτελεί το αντικείμενο της επόμενης υποενότητας.

## 2.3 Σύγκριση με κεμαλικό δόγμα

Η συζήτηση για τον νεοοθωμανισμό και το «Στρατηγικό Βάθος» αποκτά σαφέστερο νόημα όταν αντιπαραβληθεί με το κλασικό κεμαλικό δόγμα εξωτερικής πολιτικής. Στην παρούσα ενότητα δεν εξετάζονται ακόμη οι συγκεκριμένες επιλογές της Τουρκίας στην Ανατολική Μεσόγειο. Επιχειρείται όμως η συστηματική ανάδειξη των σημείων συνέχειας και τομής ανάμεσα στα δύο πρότυπα, ως προς τον στρατηγικό προσανατολισμό, τις αντιλήψεις ασφαλείας και τον ρόλο της ιστορικής μνήμης και της ταυτότητας.

### 2.3.1 Βασικά χαρακτηριστικά του κεμαλικού δόγματος

Το κεμαλικό δόγμα, όπως διαμορφώθηκε τη δεκαετία του 1920 και εμπεδώθηκε στη συνέχεια, στηρίζεται σε τρεις θεμελιώδεις πυλώνες:

- α) σαφή, σχεδόν μονοσήμαντο, δυτικό προσανατολισμό
- β) προσανατολισμό στο *status quo* και αποφυγή περιφερειακών εμπλοκών
- γ) αυστηρή εκκοσμίκευση και επιδίωξη εθνικού εκσυγχρονισμού με πρότυπο τη Δύση.

Σε επίπεδο προσανατολισμού, η κεμαλική ηγεσία επιδίωξε την ένταξη της Τουρκίας στο δυτικό στρατόπεδο, αρχικά μέσω διμερών σχέσεων και στη συνέχεια μέσω της ένταξης στο NATO (1952) και της συμμετοχής σε δυτικούς θεσμούς ασφαλείας. Η Τουρκία αυτοπροσδιορίστηκε ως «προκεχωρημένο φυλάκιο» της Δύσης απέναντι στη Σοβιετική Ένωση, υιοθετώντας μια στρατηγική ευθυγράμμισης και ανάσχεσης και χωρίς να έχει φιλοδοξίες να γίνει αυτόνομη περιφερειακή ηγεσία.

Ως προς τη στάση απέναντι στο διεθνές σύστημα, το κεμαλικό δόγμα υπήρξε κατεξοχήν *status quo* προσανατολισμένο. Η Συνθήκη της Λωζάννης θεωρήθηκε οριστικός καθορισμός των συνόρων και της διεθνούς θέσης. Η εξωτερική πολιτική δομήθηκε γύρω από την αποφυγή ριψοκίνδυνων εμπλοκών και την επιδίωξη ειρήνης τόσο στο εσωτερικό της όσο και εξωτερικά από αυτήν. Στον μεσανατολικό χώρο, η Άγκυρα επέλεξε για δεκαετίες να ακολουθήσει μια πολιτική σχετικής απόστασης, αποφεύγοντας να λάβει ενεργό ρόλο στον αραβοϊσραηλινό ανταγωνισμό και προτιμώντας να συμμετάσχει σε πολυμερή σχήματα όπως το CENTO (İnce & Olson, 1977, σσ. 227–241).

Τέλος, ο κεμαλισμός οικοδόμησε την εθνική ταυτότητα πάνω στην απόσταση από την οθωμανική και ισλαμική κληρονομιά. Το οθωμανικό παρελθόν παρουσιάστηκε κυρίως ως μια περίοδος παρακμής που έπρεπε να ξεπεραστεί, ενώ η θρησκεία περιορίστηκε στον ιδιωτικό χώρο (Bagdonas, 2008, σ.31). Η εξωτερική πολιτική νομιμοποιούνταν όχι μέσω των υπερεθνικών ισλαμικών ή οθωμανικών αναφορών, αλλά μέσω της ένταξης σε ένα δυτικό και κοσμικό πρότυπο μοντερνισμού.

### 2.3.2 Νεοοθωμανισμός και «Στρατηγικό Βάθος»: ρήξη ή μετεξέλιξη;

Ο νεοοθωμανισμός και το δόγμα του «Στρατηγικού Βάθους» συχνά παρουσιάζονται ως ριζική ρήξη με το κεμαλικό παράδειγμα. Μια πιο προσεκτική ανάγνωση, ωστόσο, αναδεικνύει σημεία συνέχειας και τομής ανάμεσα στα δύο πρότυπα.

Ως προς την τομή, βασικό σημείο αποτελεί η επανεκτίμηση της οθωμανικής και ισλαμικής κληρονομιάς ως πηγής ισχύος. Ενώ ο κεμαλισμός αποπειράται να αποκόψει τη νέα Δημοκρατία από το αυτοκρατορικό της



παρελθόν, ο νεοοθωμανισμός προβάλλει την Οθωμανική Αυτοκρατορία ως ιστορικό υπόδειγμα πολυπολιτισμικής τάξης και περιφερειακής ηγεμονίας. Αυτό δίνει τη δυνατότητα στη σύγχρονη Τουρκία να αποκτήσει έναν ειδικό ρόλο στην Ανατολική Μεσόγειο (Davutoğlu, 2008, σ.77).

Επιπλέον, η κεμαλική περίπτωση προκρίνει μονοδιάστατο δυτικό προσανατολισμό, ενώ ο νεοοθωμανισμός εισάγει πολυδιάστατη, πολυπεριφερειακή στρατηγική. Η Τουρκία επιδιώκει να είναι ταυτόχρονα παίκτης στη Δύση, στον αραβικό κόσμο, στα Βαλκάνια και στην Κεντρική Ασία, ως κεντρική χώρα με δική της agenda (Kirişçi, 2009, σσ. 29–57· Öniş, 2011, σσ. 47–65). Παράλληλα, η συντηρητική και παράλληλα δημοκρατική ταυτότητα του ΑΚΡ επιτρέπει τη σταδιακή επανείσοδο της θρησκείας στη δημόσια σφαίρα. Ζητήματα όπως το Παλαιστινιακό ή η προστασία των μουσουλμανικών πληθυσμών εντάσσονται πλέον στον λόγο της εξωτερικής πολιτικής ως στοιχεία ηθικής νομιμοποίησης (Yavuz, 2003, σσ. 238–241).

Βέβαια και τα στοιχεία συνέχειας είναι εξίσου σημαντικά. Ο εθνικιστικός πυρήνας παραμένει σε μεγάλο βαθμό αμετάβλητος. Τόσο ο κεμαλισμός όσο και ο νεοοθωμανισμός προτάσσουν την ακεραιότητα της επικράτειας, τη διατήρηση της κρατικής ενότητας και την επιδίωξη της περιφερειακής αναβάθμισης (Yavuz, 2003, σσ. 238–241). Η καχυποψία απέναντι σε ορισμένες δυτικές πρωτοβουλίες επίσης δεν αποτελούν νέο φαινόμενο, καθώς ήδη από την κεμαλική περίοδο, η Άγκυρα αντιμετώπιζε με επιφύλαξη τις διεθνείς πιέσεις σε ζητήματα όπως το Κουρδικό, το Κυπριακό ή των ανθρωπίνων δικαιωμάτων. Ο νεοοθωμανισμός δεν δημιουργεί την καχυποψία εκ του μηδενός, αλλά την εντάσσει σε ένα πιο φιλόδοξο ιδεολογικό πλαίσιο, όπου η Τουρκία φιλοδοξεί να είναι όχι μόνο ο αμυνόμενος αλλά και ο διαμορφωτής της περιφερειακής τάξης.

### 2.3.3 Διαφορές στον προσανατολισμό και την αντίληψη του διεθνούς ρόλου

Η αντιπαράθεση κεμαλισμού – νεοοθωμανισμού αναδεικνύει τρεις ιδίως διαφοροποιήσεις:

**-Μονοδιάστατος δυτικός προσανατολισμός vs πολυδιάστατη στρατηγική.**

Στο κεμαλικό πλαίσιο, η ένταξη σε δυτικούς θεσμούς θεωρείται βασική εγγύηση για την ασφάλεια και το κύριο δρόμο για τον εκσυγχρονισμό. Οι γύρω περιφέρειες αντιμετωπίζονται κυρίως ως περιβάλλοντα ασφαλείας. Στον νεοοθωμανισμό, όλες αυτές οι περιφέρειες εκλαμβάνονται ως ομόκεντροι κύκλοι του «στρατηγικού βάθους», όπου η Τουρκία οφείλει να δρα ως αυτόνομος διαμορφωτής (Davutoğlu, 2008, σσ. 77–96· Murinson, 2006, σσ. 945–964).

**-Αντίληψη απειλών και ευκαιριών.**

Το κεμαλικό δόγμα διαβάζει τον διεθνή χώρο πρωτίστως μέσα από το πρίσμα της απειλής (σοβιετικός κίνδυνος, περιφερειακές συγκρούσεις, αποσχιστικές τάσεις). Ο νεοοθωμανισμός, χωρίς να αγνοεί τις απειλές, δίνει έμφαση στις ευκαιρίες ισχύος. Η γεωγραφία και η ιστορία παρουσιάζονται ως βάση για τη διεύρυνση της επιρροής της. (Altunışık, 2009, σσ. 169–192· Öniş, 2011, σσ. 47–65).

**-Ρόλος της ιστορικής μνήμης.**

Για τον κεμαλισμό, η οθωμανική ιστορία είναι σε μεγάλο βαθμό παράδειγμα προς αποφυγή ενώ για τον Νταβούτογλου, μετατρέπεται σε «στρατηγικό κεφάλαιο». Η διαφορά είναι πολιτικά κρίσιμη καθώς το κεμαλικό υπόδειγμα περιορίζει το βάρος του παρελθόντος, σε αντίθεση με το νεοοθωμανισμό που

νομιμοποιεί την εξωτερική πολιτική που χαράσσει με ιστορικές αναφορές. Ο Μάζης (2021, σ.44) θεωρεί ότι αυτή η επιστροφή στην οθωμανική μνήμη προσδίδει μια ιδιότυπη «ιστορικο -γεωπολιτική» διάσταση στο τουρκικό στρατηγικό δόγμα, η οποία μπορεί να λειτουργήσει ως βάση αναθεώρησης υφιστάμενων ισορροπιών, ιδίως όπου η Τουρκία επικαλείται «ιστορικά δικαιώματα».

#### **2.3.4 Ταυτότητα, νομιμοποίηση και σύνδεση εσωτερικού – εξωτερικού**

Στο κεμαλικό πλαίσιο, η εξωτερική πολιτική προσλαμβάνεται ως προέκταση του εθνικού εκσυγχρονισμού. Στόχος είναι η αναγνώριση της Τουρκίας ως δυτικού κράτους με σταθερούς θεσμούς και κοσμικό χαρακτήρα. Η νομιμοποίηση αντλείται από την ικανότητα της διασφάλισης της εδαφικής ακεραιότητας και της οικονομικής ανάπτυξης εντός δυτικού πλαισίου κανόνων.

Στον νεοοθωμανισμό, η εξωτερική πολιτική συνδέεται άμεσα με την ανασύνθεση της ταυτότητας. Η εικόνα μιας «Νέας Τουρκίας», που αναλαμβάνει το ρόλο του προστάτη των μουσουλμάνων και του κεντρικού διαμεσολαβητή στις συγκρούσεις, λειτουργεί ως εργαλείο εσωτερικής συσπείρωσης γύρω από την ηγεσία του ΑΚΡ. Το «Στρατηγικό Βάθος» δεν αποτελεί μόνο εξωτερικό δόγμα, αλλά και εσωτερικό πολιτικό αφήγημα που ενισχύει τη νομιμοποίηση του καθεστώτος (Dalacoura, 2021, σσ. 1125–1142).

#### **2.4 Κριτική και αντιφάσεις του νεοοθωμανισμού**

Η συζήτηση γύρω από τον νεοοθωμανισμό και το δόγμα του «Στρατηγικού Βάθους» είναι έντονα πολωμένη. Στη βιβλιογραφία εμφανίζεται αφενός ως δημιουργική επανάκαμψη του ρόλου της Τουρκίας σε ένα μεταψυχροπολεμικό περιφερειακό περιβάλλον, και αφετέρου ως ιδεολογικό περίβλημα ενός δομικά αναθεωρητικού προσανατολισμού. Για την περίοδο 2003–2015, οι βασικές κριτικές εστιάζουν: (α) στη θεωρητική συνοχή του δόγματος, (β) στο χάσμα ανάμεσα στη ρητορική των «μηδενικών προβλημάτων» και την επιδείνωση των σχέσεων με γειτονικά κράτη, και (γ) στις εσωτερικές αντιφάσεις της τουρκικής στρατηγικής κουλτούρας, όπου συνυφαίνονται ισλαμιστικά, εθνικιστικά και γεωπολιτικά στοιχεία.

##### **2.4.1 Θεωρητικές κριτικές στο δόγμα του «Στρατηγικού Βάθους»**

Σε θεωρητικό επίπεδο, το έργο του Νταβούτογλου έχει χαρακτηριστεί ως μορφή «γεωπολιτικού ντετερμινισμού». Η οθωμανική κληρονομιά και η γεωγραφία της Ανατολίας αναγορεύονται σε σχεδόν αυτόνομες μεταβλητές που καθορίζουν τον «φυσικό» ρόλο της Τουρκίας στο διεθνές σύστημα, μειώνοντας τον χώρο της πολιτικής επιλογής. Κριτικοί όπως ο Υάλνας υποστηρίζουν ότι πίσω από την φαινομενικά τεχνοκρατική γλώσσα της στρατηγικής ανάλυσης υποκρύπτεται λογική ηγεμονικής διεύρυνσης και προτείνουν τον όρο «hegemonic depth» για να αποδώσουν τον ρεαλιστικό χαρακτήρα της σύλληψης αυτής (Υάλνας, 2012, σσ. 165–180).

Στην ελληνόγλωσση βιβλιογραφία, ο Μάζης αντιμετωπίζει το «Στρατηγικό Βάθος» ως δομικό στοιχείο της τουρκικής γεωστρατηγικής, το οποίο συστηματοποιεί μια μακρά παράδοση αμφισβήτησης του καθεστώτος της Λωζάννης, ιδιαίτερα ως προς το Αιγαίο και την Ανατολική Μεσόγειο. Ο Μηνάγιας (2019, σσ.293-302), εστιάζοντας στη στρατιωτική διάσταση, αναλύει τον νεοοθωμανισμό ως ιδεολογικό υπόβαθρο στρατηγικής σταδιακής κλιμάκωσης – από τη ρητορική αμφισβήτηση έως τη χρήση στρατιωτικών μέσων – με σκοπό την επιβολή νέων τετελεσμένων στο περιφερειακό υποσύστημα.

Άλλο σημείο κριτικής αφορά τη σχέση θεωρίας και πράξης. Το δόγμα Νταβούτογλου παρουσιάζεται ως ολοκληρωμένη «υψηλή στρατηγική» που συνδυάζει σκληρή και ήπια ισχύ, οικονομία και ασφάλεια, ιστορική μνήμη και θεσμική δράση. Ωστόσο, μέρος της βιβλιογραφίας επισημαίνει ότι λειτουργεί περισσότερο ως ένα ευέλικτο και πολιτικά χρήσιμο αφήγημα παρά ως μια, αυστηρά δομημένη, στρατηγική ικανή να καθοδηγήσει συνεκτικά τη λήψη αποφάσεων. Ο Öniş, για παράδειγμα, κάνει λόγο για «πολλαπλά πρόσωπα» της νέας τουρκικής εξωτερικής πολιτικής, υποδηλώνοντας την ασυνέχεια ανάμεσα στη διακηρυγμένη προσήλωση σε πολυμερή συνεργασία και στις μονομερείς, συγκρουσιακές επιλογές που τελικά υιοθετούνται (Öniş, 2011, σσ. 47–65).

Συνολικά, η θεωρητική κριτική συγκλίνει στην άποψη ότι ο νεοοθωμανισμός δεν αποτελεί μια ουδέτερη, επιστημονική, γεωπολιτική θεωρία, αλλά ένα κανονιστικό, ιδεολογικό σχήμα, το οποίο προσφέρει έναν νομιμοποιητικό μανδύα σε μια στρατηγική αναβάθμισης του διεθνούς ρόλου της Τουρκίας, συχνά με σαφείς ηγεμονικές φιλοδοξίες.

#### **2.4.2 Από τα «μηδενικά προβλήματα» στα «πολλαπλά μέτωπα»**

Δεύτερη βασική γραμμή κριτικής αφορά την αντίφαση ανάμεσα στη ρητορική των «μηδενικών προβλημάτων με τους γείτονες» και την πραγματική εξέλιξη των σχέσεων της Τουρκίας με το περιβάλλον της, μέχρι τα μέσα της δεκαετίας του 2010. Αρχικά, η πολιτική αυτή επιδίωκε να μετατρέψει την Τουρκία σε *trading state*, με έμφαση στην οικονομική διασύνδεση και την επίλυση διαφορών τόσο προς την ΕΕ όσο και προς τη Μέση Ανατολή και τα Βαλκάνια (Kirişci, 2009, σσ. 29–57).

Πολύ σύντομα, όμως, και ιδίως μετά την Αραβική Άνοιξη, αναδείχθηκαν πολλαπλές εστίες έντασης όπως η ραγδαία επιδείνωση των σχέσεων με το Ισραήλ, η ρήξη με τη Συρία, οι τριβές με την Αίγυπτο μετά την ανατροπή Μόρσι, η κλιμακούμενη αντιπαράθεση με την Κυπριακή Δημοκρατία λόγω της ΑΟΖ και η σταδιακή απομάκρυνση από το ευρωπαϊκό πλαίσιο. Πολλοί μελετητές κάνουν λόγο για αποτυχία ή υπέρβαση του δόγματος των μηδενικών προβλημάτων, καθώς γύρω στο 2013–2014 η Τουρκία βρέθηκε αντιμέτωπη με ένα πλέγμα σχεδόν γενικευμένων εντάσεων.

Οι εξελίξεις στη Συρία και τη Λιβύη κατέστησαν σαφές ότι η Άγκυρα δεν μπορούσε να διατηρήσει μια ουδετερότητα ανάμεσα σε καθεστώτα και αντιπολιτεύσεις. Κριτικές φωνές υποστηρίζουν ότι η αντίφαση είναι βαθύτερη. Η νεοοθωμανική ρητορική περί ειρηνικής συνύπαρξης συνδυάστηκε με την ενεργό στήριξη των ισλαμιστικών κινημάτων, όπως στη περίπτωση των Αδελφών Μουσουλμάνων, και με τη διεκδίκηση ρόλου της περιφερειακής ηγεμονίας στον μουσουλμανικό κόσμο, γεγονός που για πολλά γειτονικά καθεστώτα αποτέλεσε απειλή (Aras, 2009, σσ. 127–142).

Ειδικά για την Ανατολική Μεσόγειο, ο Μάζης επισημαίνει (2021, σ.73) ότι η μετάβαση από τη γλώσσα των «μηδενικών προβλημάτων» στη πολιτική της επιθετικής διεκδίκησης των θαλασσιών ζωνών και των ενεργειακών δικαιωμάτων δεν είναι συγκυριακή, αλλά εντάσσεται σε μια ευρύτερη νεοοθωμανική γεωστρατηγική, όπου η Τουρκία καλείται να επανέλθει στον ρόλο της κεντρικής δύναμης. Το αρχικό δόγμα εμφανίζεται εκ των υστέρων ως ένα ενδιάμεσο στάδιο: πρώτα καλλιέργεια σχέσεων και αλληλεξάρτησης και κατόπιν στροφή σε πιο συγκρουσιακές πρακτικές, όταν οι συνθήκες κρίνονται ευνοϊκές.

#### **2.4.3 Εσωτερικές αντιφάσεις: δημοκρατία, ταυτότητα και στρατηγική κουλτούρα**

Τρίτο επίπεδο κριτικής αφορά τις εσωτερικές αντιφάσεις του νεοοθωμανικού παραδείγματος. Σε επίπεδο διακηρύξεων, ο Νταβούτογλου συνέδεε την εξωτερική πολιτική με έναν εσωτερικό εκδημοκρατισμό. Μια σταθερή, δημοκρατική και ευημερούσα Τουρκία θα μπορούσε να λειτουργήσει ως πρότυπο για τον μουσουλμανικό κόσμο. Στην πράξη, όμως, από το 2011 και μετά παρατηρείται ενίσχυση της προεδρικής εξουσίας, οξεία πόλωση (ιδίως μετά τα γεγονότα του Γκεζί) και σκληρότερη αντιμετώπιση των εσωτερικών αντιπάλων. Η εξέλιξη αυτή υπονομεύει την αξιοπιστία της τουρκικής ήπιας ισχύος και ενισχύει τις υποψίες ότι ο λόγος περί δημοκρατίας και δικαιωμάτων στην περιοχή είχε κυρίως εργαλειακό χαρακτήρα(Öniş, 2011, σσ. 47–65).

Ταυτόχρονα, η σύνθεση ισλαμισμού και τουρκικού εθνικισμού στο ιδεολογικό υπόστρωμα του ΑΚΡ γεννά πρόσθετες εντάσεις. Η Άγκυρα επιχειρεί να εμφανιστεί ως προστάτιδα των Παλαιστινίων και, ευρύτερα, των μουσουλμάνων, επενδύοντας σε συμβολικές συγκρούσεις με το Ισραήλ. Την ίδια στιγμή, όμως, η στήριξη σε δίκτυα, όπως οι Αδελφοί Μουσουλμάνοι, προκαλεί καχυποψία σε καθεστώτα του Κόλπου, που εκλαμβάνουν την τουρκική πολιτική ως απειλή για τη δική τους σταθερότητα(Öniş, 2011, σσ. 47–65).

Η σύγχρονη τουρκική στρατηγική κουλτούρα εμφανίζεται έτσι διχασμένη ανάμεσα σε μια «οραματική», πολυδιάστατη εξωτερική πολιτική και σε μια κλασική ρεαλιστική λογική εξισορρόπησης, μέσω στρατιωτικής ισχύος και δημιουργίας τετελεσμένων. Η μετάβαση από τη γλώσσα των «συμμαχιών για την ανάπτυξη» στη γλώσσα της «ασφάλειας» και της «επιβίωσης του κράτους» – ιδίως όταν η ηγεσία αισθάνεται εσωτερικά απειλούμενη – αποτυπώνει αυτή τη διττή κίνηση.

#### **2.4.4 Νεοοθωμανισμός και αναθεωρητισμός: αμφισημίες και όρια**

Τέλος, κρίσιμο ζήτημα είναι η σχέση νεοοθωμανισμού και αναθεωρητισμού. Σημαντικό μέρος της βιβλιογραφίας αντιμετωπίζει τον νεοοθωμανισμό ως ιδεολογικό θεμέλιο του αναθεωρητικού προγράμματος, που περιλαμβάνει εδαφικές και θαλάσσιες διεκδικήσεις, αλλά και συμβολική αναμέτρηση με τη Λωζάννη και τη σημερινή περιφερειακή τάξη. Παράλληλα, μελέτες για το δίκαιο της θάλασσας και τις θαλάσσιες ζώνες της Ανατολικής Μεσογείου επισημαίνουν ότι η τουρκική στάση συνιστά συνειδητή αμφισβήτηση των εδραιωμένων ερμηνειών της UNCLOS, ακόμη και αν η Τουρκία δεν είναι συμβαλλόμενο μέρος στη Σύμβαση.

Μέρος όμως της διεθνούς βιβλιογραφίας υποστηρίζει ότι, τουλάχιστον στην πρώτη φάση, η Τουρκία υπό το ΑΚΡ λειτουργήσε περισσότερο ως «μεταρρυθμιστική» παρά ως ριζικά αναθεωρητική δύναμη, επιδιώκοντας τη προσαρμογή και την ευνοϊκή αναδιαμόρφωση του *status quo*, μέσω της οικονομικής διασύνδεσης και της θεσμικής ενσωμάτωσης στην ΕΕ, χωρίς ευθεία καταγγελία της υφιστάμενης τάξης(Kirişci, 2009, σσ. 29–57· Öniş & Yılmaz, 2009, σσ. 17–24). Η αμφισημία μεταξύ του περιορισμένου και ριζικού αναθεωρητισμού αποτελεί κομβικό σημείο αντιπαράθεσης, αφού για ορισμένους ο νεοοθωμανισμός είναι εγγενώς ηγεμονικός, ενώ για άλλους πρόκειται για μια στρατηγική αναβάθμισης.

## **ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3: 2003-2010: ΑΠΟ ΤΑ «ΜΗΔΕΝΙΚΑ ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΑ» ΣΤΗΝ ΕΝΕΡΓΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ**

### **3.1 Η Ανατολική Μεσόγειος ως υποσύστημα: δρώντες και ενεργειακή γεωγραφία**

Η Ανατολική Μεσόγειος αποτελεί, ήδη από τη δεκαετία του 1990, ένα διακριτό αλλά ασταθές υποσύστημα ασφαλείας στο εσωτερικό του ευρύτερου μεσογειακού και μεσανατολικού περιφερειακού συμπλέγματος, όπου παρατηρείται συχνά έντονη διαπλοκή τόσο τοπικών δυνάμεων όσο και εξω-περιφερειακών από αυτή. (Buzan & Wæver, 2003, σσ.211–212). Η γεωγραφική της θέση στο σταυροδρόμι Ευρώπης, Μέσης Ανατολής και Βορείου Αφρικής, σε συνδυασμό με τις «παγωμένες» ή ενεργές συγκρούσεις που σημειώνονται εκεί (Κυπριακό, ελληνοτουρκικές διαφορές, αραβοϊσραηλινή διένεξη, συριακό/λιβανικό μέτωπο) και την παρουσία κρίσιμων θαλασσίων οδών όπως η Διώρυγα του Σουέζ και τα Στενά, δημιουργεί ένα περιβάλλον υψηλών αντιπαραθέσεων και συνάμα ευκαιριών για αναπαραγωγή ή αναθεώρηση των υφιστάμενων ρυθμίσεων.

Η ενεργειακή διάσταση της περιοχής, αν και αρχικά δευτερεύουσα σε σύγκριση με τον Περσικό Κόλπο, ενισχύεται σημαντικά από τα μέσα της δεκαετίας του 2000. Οι σεισμικές έρευνες που πραγματοποιήθηκαν στη Λεκάνη του Λεβάντε και στο Δέλτα του Νείλου, σε συνδυασμό με τις εκτιμήσεις της USGS (2010) για μεγάλα αποθέματα φυσικού αερίου, αναδεικνύουν την Ανατολική Μεσόγειο σε έναν δυνητικά σημαντικό παραγωγό (U.S. Geological Survey, 2010).

Εκτός, όμως, των ίδιων των αποθεμάτων που υπάρχουν εκεί, η περιοχή αποτελεί κρίσιμο κόμβο διαμετακόμισης. Η Τουρκία, μέσω των αγωγών Baku – Tbilisi – Ceyhan και Baku – Tbilisi – Erzurum, αναδεικνύεται σε βασικό διάδρομο μεταφοράς υδρογονανθράκων από τη Κασπία και τον Εύξεινο Πόντο προς τη Μεσόγειο και την Ευρώπη (Bilgin 2011, σσ. 403–405). Στο νότιο άκρο, η Διώρυγα του Σουέζ και ο αγωγός SUMED λειτουργούν ως στρατηγικά «σημεία πνιγμού» για τις παγκόσμιες θαλάσσιες ροές.

### **3.2 Νομικο-θεσμικό υπόβαθρο θαλασσίων ζωνών**

Για την καλύτερη κατανόηση της τουρκικής πολιτικής στην Ανατολική Μεσόγειο μετά το 2003 είναι σημαντική μια συνοπτική αλλά στοχευμένη παρουσίαση του νομικο-θεσμικού πλαισίου των θαλασσίων ζωνών. Βασικός πυλώνας για αυτό είναι το γενικό διεθνές δίκαιο της θάλασσας, όπως κωδικοποιείται στη Σύμβαση των Ηνωμένων Εθνών για το Δίκαιο της Θάλασσας (UNCLOS, 1982), συμπληρωμένο από ειδικές συνθήκες κυριαρχίας (Λωζάννη 1923, Παρίσι 1947) και νεότερες διμερείς συμφωνίες οριοθέτησης στην Ανατολική Μεσόγειο. Η UNCLOS εισάγει το βασικό «λεξιλόγιο» για τις θαλάσσιες ζώνες (χωρική θάλασσα, συνορεύουσα ζώνη, ΑΟΖ, υφαλοκρηπίδα) και συμβάλλει στη διάκριση ανάμεσα στη πλήρη κυριαρχία στη χωρική θάλασσα και στα κυριαρχικά δικαιώματα εκμετάλλευσης στην ΑΟΖ/υφαλοκρηπίδα (United Nations, 1982). Καίριες για την περιοχή είναι οι διατάξεις οριοθέτησης (άρθρα 74 και 83), που παραπέμπουν σε «δίκαιη λύση» μέσω συμφωνίας, χωρίς να επιβάλλουν συγκεκριμένη μέθοδο. Η νομολογία του Διεθνούς Δικαστηρίου (ιδίως οι υποθέσεις North Sea Continental Shelf και Libya/Malta) έχει υιοθετήσει την εξής μεθοδολογία: προσωρινή μέση γραμμή, προσαρμογές λόγω σχετικών/ειδικών περιστάσεων και τελικός έλεγχος αναλογικότητας (ICJ, 1969, 1985).

Κρίσιμο ζήτημα, ιδίως για την Ανατολική Μεσόγειο, αποτελεί το καθεστώς των νησιών. Το άρθρο 121 της UNCLOS αναγνωρίζει ότι τα νησιά (εκτός των «βράχων» που δεν συντηρούν ανθρώπινη ζωή) διαθέτουν, καταρχήν, ίδιες θαλάσσιες ζώνες με τις ηπειρωτικές ακτές (United Nations, 1982). Ωστόσο, στο στάδιο της οριοθέτησης, η νομολογία επιτρέπει την περιορισμένη επίδραση ή και τον μερικό παραγκωνισμό των νησιών όταν αυτό επιβάλλεται από ειδικές γεωγραφικές περιστάσεις, ώστε να αποφεύγονται τα όποια «αναλογικά παράλογα» αποτελέσματα κάνουν την εμφάνισή τους.. Η διττή αυτή λογική –πλήρης ικανότητα παραγωγής ζωνών σε αφηρημένο επίπεδο, αλλά δυνατότητα μειωμένης επήρειας κατά την οριοθέτηση– βρίσκεται στον πυρήνα της αντιπαράθεσης μεταξύ Ελλάδας και Τουρκίας σε Αιγαίο και Ανατολική Μεσόγειο (Siousiouras & Chrysochou, 2014, σσ. 18–19).

Η Τουρκία δεν έχει προσχωρήσει στην UNCLOS, υποστηρίζοντας ότι η Σύμβαση δεν λαμβάνει επαρκώς υπόψη της τις ιδιαιτερότητες κλειστών και ημίκλειστων θαλασσών όπως το Αιγαίο. Παρά ταύτα, δηλώνει ότι αποδέχεται ένα μεγάλο μέρος των ρυθμίσεων της ως εθιμικού δικαίου, ιδίως για την υφαλοκρηπίδα, αλλά απορρίπτει την προοπτική επέκτασης των ελληνικών χωρικών υδάτων στα 12 ναυτικά μίλια στο Αιγαίο, την οποία η Μεγάλη Εθνοσυνέλευση είχε χαρακτηρίσει ήδη από το 1995 ως *casus belli* (Turkish Grand National Assembly, 1995). Στο νομικό επίπεδο, η Άγκυρα προκρίνει μια λειτουργική προσέγγιση: σε ημίκλειστες θάλασσες τα νησιά δεν πρέπει, κατά την τουρκική θέση, να παράγουν πλήρη επήρεια σε ΑΟΖ/υφαλοκρηπίδα όταν αυτό οδηγεί σε «εγκλωβισμό» εκτεταμένων ηπειρωτικών ακτών (Siousiouras & Chrysochou, 2014, σσ. 18–19).

Η σύγκρουση οξύνεται στην Κυπριακή Δημοκρατία, η οποία έχει κυρώσει την UNCLOS, θέσπισε εσωτερικά ΑΟΖ το 2004 και στηρίχθηκε στη μέθοδο μέσης γραμμής/ίσης απόστασης για να συνάψει διμερείς συμφωνίες οριοθέτησης με την Αίγυπτο (2003), τον Λίβανο (2007, μη κυρωθείσα) και το Ισραήλ (2010), οι οποίες έχουν κατατεθεί στον ΟΗΕ (Republic of Cyprus, 2004, 2010). Η Λευκωσία αντιμετωπίζει την Κύπρο ως πλήρως κυρίαρχο νησιωτικό κράτος με πλήρη επήρεια σε ΑΟΖ και υφαλοκρηπίδα. Από τουρκικής σκοπιάς, οι συμφωνίες αυτές θεωρούνται άκυρες, καθώς η Κυπριακή Δημοκρατία δεν αναγνωρίζεται ως εκπροσωπούσα το σύνολο του νησιού όσο παραμένει άλυτο το πολιτικό ζήτημα, ενώ τα δικαιώματα σε υφαλοκρηπίδα/ΑΟΖ αποδίδονται και στην τουρκοκυπριακή κοινότητα (Republic of Turkey, Ministry of Foreign Affairs, 2003, 2004).

Τέλος, η UNCLOS περιλαμβάνει ειδικές διατάξεις για ημίκλειστες θάλασσες (άρθρα 122–123), προκρίνοντας την ενισχυμένη συνεργασία των γειτονικών κρατών για τη διαχείριση των πόρων και την προστασία του περιβάλλοντος (United Nations, 1982). Στην Ανατολική Μεσόγειο, η κανονιστική αυτή πρόνοια παραμένει σε μεγάλο βαθμό ανενεργή: η σταδιακή δημιουργία ενός πλέγματος συμφωνιών συμβατών με τη λογική της UNCLOS από την Κύπρο και άλλους παράκτιους δρώντες, σε αντιπαράθεση με τη διαρκή τουρκική αμφισβήτηση, οδηγεί ήδη από την πρώτη δεκαετία του 21ου αιώνα σε μια *de facto* «δυσαικτική» θεσμική αρχιτεκτονική. Δηλαδή από τη μια πλευρά συγκροτείται ένα μπλοκ κρατών που κινούνται εντός της λογικής μέσης γραμμής/UNCLOS και από την άλλη, μια Τουρκία που θεωρεί ότι οι ρυθμίσεις αυτές παραγνωρίζουν τα δικά της δικαιώματα και εκείνα των Τουρκοκυπρίων. Το νομικο-θεσμικό υπόβαθρο των θαλασσιών ζωνών στην Ανατολική Μεσόγειο εμφανίζεται, έτσι, όχι ως ένα

ουδέτερο πλαίσιο με αντικειμενικούς κανόνες, αλλά ως ένα πεδίο ερμηνευτικής και πολιτικής διαμάχης, πάνω στο οποίο θα εγγραφούν οι αναθεωρητικές ή μη φιλοδοξίες των εμπλεκόμενων κρατών την περίοδο 2003–2010.

### **3.3 Τουρκικός αναθεωρητισμός και Ισραήλ**

Οι σχέσεις Τουρκίας – Ισραήλ αποτελούν ένα κρίσιμο κρίκο ώστε να γίνει κατανοητή η αναδιάταξη της περιφερειακής αρχιτεκτονικής στην Ανατολική Μεσόγειο την περίοδο 2003–2010. Από τις αρχές της δεκαετίας του 1990 έως και τα πρώτα χρόνια της διακυβέρνησης του ΑΚΡ, η παραπάνω διμερής σχέση περιγραφόταν συχνά ως μια «στρατηγική εταιρική σχέση», που στηρίζονταν σε μια δέσμη συμπληρωματικών συμφερόντων. Τέτοια αποτελούσαν η κοινή ανησυχία για τη Συρία και το Ιράν, η σύγκλιση με τις ΗΠΑ, η στρατιωτική συνεργασία – μέσω της εκπαίδευσης, των ασκήσεων και της αναβάθμιση των οπλικών συστημάτων - το αυξανόμενο εμπόριο κι ο τουρισμός (Inbar, 2011· Robins, 2013). Η στρατηγική αυτή σύγκλιση κατέστησε την Τουρκία βασικό μη-αραβικό εταίρο του Ισραήλ στον μουσουλμανικό κόσμο και, ταυτόχρονα, ενίσχυσε τον ρόλο της Άγκυρας ως «γέφυρας» μεταξύ του Ισραήλ και του αραβικού περιβάλλοντος.

Η αρχική επιλογή του ΑΚΡ, όταν αυτό ανήλθε στην εξουσία, ήταν περισσότερο συνέχιση των σχέσεων με το Ισραήλ παρά ρήξη. Η κυβέρνηση του Ερντογάν δεν ανέτρεψε τη στρατηγική συνεργασία της δεκαετίας του 1990. Αντιθέτως, οι οικονομικές και στρατιωτικές συναλλαγές διατηρήθηκαν σε υψηλά επίπεδα, ενώ η Τουρκία επιχείρησε να κεφαλαιοποιήσει το καλό της προφίλ τόσο στο Ισραήλ όσο και στον αραβικό κόσμο για να αναλάβει ρόλο διαμεσολάβησης, ιδίως στο συριακοϊσραηλινό μέτωπο (Altunışık & Martin, 2011· Robins, 2013). Η φάση αυτή ευθυγραμμίζεται με το δόγμα των «μηδενικών προβλημάτων με τους γείτονες». Η Άγκυρα επιδίωξε να συνδυάσει την παραδοσιακή ασφάλεια-συνεργασία με το Ισραήλ με τη βελτίωση των σχέσεών της με τις αραβικές κυβερνήσεις και κοινωνίες, παρουσιάζοντας τον εαυτό της ως αξιόπιστο μεσολαβητή.

Η σταδιακή μεταβολή του κλίματος προέκυψε από τη σύγκλιση δύο εξελίξεων. Πρωτίστως την κλιμάκωση του παλαιστινιακού ζητήματος (ειδικά μετά τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο στον Λίβανο το 2006 και την επιχείρηση «Cast Lead» στη Γάζα το 2008–2009), και έπειτα, την εσωτερική εδραίωση του ΑΚΡ και τη μετατόπιση της βάσης νομιμοποίησής του προς έναν περισσότερο ισλαμοσυντηρητικό και εθνικιστικό λόγο (Aydın-Düzgüt, 2013· Altunışık, 2009). Η τουρκική κοινή γνώμη είχε ήδη έντονα αρνητική στάση απέναντι στις ισραηλινές επιχειρήσεις στα παλαιστινιακά εδάφη. Η ηγεσία του ΑΚΡ αξιοποίησε αυτή τη συγκυρία για να ενισχύσει την εικόνα της Τουρκίας ως «φωνής των καταπιεσμένων» στον μουσουλμανικό κόσμο. Η κριτική προς το Ισραήλ εντάχθηκε έτσι οργανικά στο νεοοθωμανικό αφήγημα περί «κεντρικής χώρας» με ειδική ευθύνη για τα ζητήματα της Μέσης Ανατολής.

Σε αυτό το πλαίσιο, το επεισόδιο του Davos τον Ιανουάριο του 2009 αποτέλεσε σημείο καμπής. Στη γνωστή πλέον σκηνή, ο Ερντογάν διέκοψε επιθετικά τον Σιμόν Πέρες σε πάνελ για τη Γάζα και αποχώρησε από τη συζήτηση, καταγγέλλοντας την ισραηλινή στρατιωτική επιχείρηση και αφήνοντας να εννοηθεί ότι ο πρόεδρος του Ισραήλ υπερασπίζεται «φόνους παιδιών». Η συμβολική φόρτιση της κίνησης, ιδίως η φράση «one minute» και η δημόσια αποχώρηση από το πάνελ, προσέδωσαν στο επεισόδιο χαρακτήρα θεαματικής

ρήξης με το μέχρι τότε κυρίαρχο υπόδειγμα του «στρατηγικού άξονα» (Inbar, 2011). Παρά το γεγονός ότι τα διπλωματικά κανάλια διατηρήθηκαν ανοιχτά, το Davos λειτούργησε ως ορατή «γραμμή» μετάβασης προς μια πιο συγκρουσιακή και φορτισμένη σχέση με το Ισραήλ.

Η ενέργεια αυτή πρέπει να ιδωθεί τόσο υπό το πρίσμα της περιφερειακής πολιτικής όσο και της εσωτερικής δυναμικής. Στο εξωτερικό επίπεδο, η Άγκυρα επιδίωκε να κεφαλαιοποιήσει τη δυσαρέσκεια των αραβικών κοινωνιών απέναντι στο Ισραήλ, διεκδικώντας ηγετικό ρόλο σε μια υπό διαμόρφωση περιφερειακή τάξη όπου η Τουρκία εμφανίζεται ως «προστάτης» των Παλαιστινίων και, ευρύτερα, των μουσουλμανικών συμφερόντων (Altunışık & Martin, 2011). Στο εσωτερικό, η σύγκρουση με τον Πέρες στο Davos ενίσχυσε σημαντικά το προσωπικό κύρος του Ερντογάν, προσφέροντάς του ένα ισχυρό αφήγημα ηγεσίας που ανταποκρίνεται στις ευαισθησίες της εκλογικής του βάσης. Με όρους σύμφωνους με τη θεωρία του αναθεωρητισμού, το επεισόδιο αυτό συνιστά χαρακτηριστικό παράδειγμα όπου οι επιδιώξεις status και ταυτότητας (αναγνώριση της Τουρκίας ως κεντρικού περιφερειακού δρώντος) αλληλεπιδρούν με την εξωτερική συμπεριφορά, χωρίς να έχει ακόμη κλονιστεί πλήρως η θεσμική δομή της σχέσης.

Η μετα-Davos φάση χαρακτηρίζεται από μια ιδιότυπη απόκλιση μεταξύ ρητορικής και πρακτικής. Σε επίπεδο λόγου, η τουρκική ηγεσία υιοθετεί σαφώς πιο σκληρή γραμμή έναντι του Ισραήλ, με έμφαση στις παραβιάσεις των ανθρωπίνων δικαιωμάτων και στην ανάγκη απόδοσης «δικαιοσύνης» για τους Παλαιστινίους. Την ίδια στιγμή, οι εμπορικές σχέσεις παραμένουν σε υψηλά επίπεδα, ενώ ορισμένες μορφές τεχνικής και στρατιωτικής συνεργασίας συνεχίζονται έως τη ρήξη που θα προκαλέσει η κρίση του Mavi Marmara το 2010 (Inbar, 2011). Αυτό το «ασύμμετρο» μοτίβο – σκληρή ρητορική, σταδιακή αλλά όχι άμεση αποσύνδεση πρακτικών συνεργασίας – εντάσσεται στο σχήμα του περιορισμένου και σταδιακά κλιμακούμενου αναθεωρητισμού. Η Άγκυρα δεν επιδιώκει ακόμη συνολική αποδόμηση της σχέσης με το Ισραήλ, αλλά χρησιμοποιεί τη μεταξύ τους σύγκρουση ως μέσο αναδιαμόρφωσης του δικού της περιφερειακού ρόλου και της εσωτερικής της νομιμοποίησης.

Για την Ανατολική Μεσόγειο, η σταδιακή επιδείνωση των τουρκοϊσραηλινών σχέσεων έχει δύο σημαντικές συνέπειες. Πρώτον, αποδυναμώνει έναν από τους βασικούς πυλώνες της προηγούμενης περιφερειακής αρχιτεκτονικής, ανοίγοντας χώρο για νέες τριμερείς και πολυμερείς διαμορφώσεις, όπως οι μετέπειτα συνεργασίες Ελλάδα – Κύπρος – Ισραήλ. Δεύτερον, ενισχύει την τάση «πολιτικοποίησης» των ενεργειακών και θαλασσιών ζητημάτων. Το Ισραήλ στρέφεται σταδιακά σε εναλλακτικά δίκτυα συνεργασίας, ενώ η Τουρκία επιχειρεί να αποτρέψει τον γεωπολιτικό και ενεργειακό της αποκλεισμό μέσω μιας πιο διεκδικητικής παρουσίας στην Ανατολική Μεσόγειο. Από την οπτική του παρόντος κεφαλαίου, το Davos 2009 μπορεί επομένως να ερμηνευθεί ως κομβικό επεισόδιο όπου ο νεοοθωμανικός λόγος, οι επιδιώξεις status και οι περιφερειακές δυναμικές συναντώνται, εγκαινιάζοντας μια περίοδο στην οποία ο ιδεολογικά υποστηριζόμενος αναθεωρητισμός της Τουρκίας αρχίζει να αποκτά σαφέστερη υλική και θεσμική έκφραση.

### **3.4 Πρώτες ανακαλύψεις υδρογονανθράκων και τουρκικές κινήσεις**

Η ανάδυση της Ανατολικής Μεσογείου ως διακριτού ενεργειακού χώρου δεν υπήρξε στιγμιαία, αλλά συνδέθηκε με μια αλληλουχία ανακαλύψεων που κορυφώθηκαν στη λεκάνη της Λεβαντίνης. Όπως επισημαίνει ο Tagliapietra, η ουσιαστική καμπή επήλθε με το Tamar (2009) και το Leviathan (2010),



εξελίξεις που μετέβαλαν την περιοχή από μια ζώνη περιορισμένων ενεργειακών προσδοκιών σε έναν δυνητικό νέο πυλώνα τροφοδοσίας φυσικού αερίου. Στο ισραηλινό τμήμα της λεκάνης, τα προγενέστερα κοιτάσματα Noa και Mari-B είχαν κυρίως σημασία για την εγχώρια αγορά, ενώ οι μεταγενέστερες μεγάλες ανακαλύψεις δημιούργησαν πλέον μια ρεαλιστική προοπτική εξαγωγών προς τις γειτονικές αγορές και, δυνητικά, προς την Ευρώπη (Tagliapietra, 2013, σσ. 8–9· Gürel & Le Cornu, 2014, σ. 12).

Η Κυπριακή Δημοκρατία κινήθηκε έγκαιρα ώστε να μετατρέψει αυτή τη γεωοικονομική μεταβολή σε νομικο-θεσμικό κεκτημένο. Ήδη από τη συμφωνία οριοθέτησης ΑΟΖ με την Αίγυπτο το 2003, η Λευκωσία υιοθέτησε μια λογική οριοθετήσεων που εδραζόταν στη μέση γραμμή. Αυτή αποτελούσε μια επιλογή συμβατή με τη γενική κατεύθυνση του δικαίου της θάλασσας για τις θαλάσσιες ζώνες μεταξύ αντικείμενων ή παρακείμενων ακτών. Η στρατηγική αυτή συνεχίστηκε με τον πρώτο γύρο αδειοδότησης, με την παραχώρηση του block 12 στη Noble Energy το 2007 και, στη συνέχεια, με τη συμφωνία οριοθέτησης ΑΟΖ Κύπρου – Ισραήλ τον Δεκέμβριο του 2010. Η ανακάλυψη του κοιτάσματος Aphrodite στο block 12 το 2011 επιβεβαίωσε εκ των υστέρων ότι η κυπριακή πολιτική είχε ήδη προεξοφλήσει τη γεωπολιτική αξία των υπεράκτιων κοιτασμάτων (Siousiouras & Chrysochou, 2014, σ. 14· Gürel & Le Cornu, 2014, σσ. 12, 19).

Παράλληλα, οι νέες ανακαλύψεις ενίσχυσαν τις ευρωπαϊκές συζητήσεις που σχετίζονταν με τη διαφοροποίηση των πηγών και οδύσεων προμήθειας. Στον Tagliapietra, η Ανατολική Μεσόγειος παρουσιάζεται ως ένας πιθανός, συμπληρωματικός, ενεργειακός διάδρομος σε μια περίοδο κατά την οποία η Ευρωπαϊκή Ένωση αναζητούσε εναλλακτικές απέναντι στην αυξημένη εξάρτησή της από τον περιορισμένο αριθμό των εξωτερικών προμηθευτών. Έτσι, η ενεργειακή διάσταση προσέδωσε μεγαλύτερο βάρος όχι μόνο στα ίδια τα κοιτάσματα, αλλά και στις νομικές και διακρατικές ρυθμίσεις που θα καθόριζαν ποιος μπορεί να ερευνά, να αδειοδοτεί και να εξάγει στην Ανατολική Μεσόγειο (Tagliapietra, 2013, σ. 24· Gürel & Le Cornu, 2014, σ. 15).

Για την Άγκυρα, η κυπριακή αυτή κινητικότητα δεν εκλήφθηκε ως μια ουδέτερη εφαρμογή των τεχνικών κανόνων του δικαίου της θάλασσας, αλλά ως μια διαδικασία παραγωγής τετελεσμένων. Η τουρκική και τουρκοκυπριακή θέση, όπως αποτυπώνεται στη σχετική βιβλιογραφία, ήταν ότι η ελληνοκυπριακή πλευρά δεν νομιμοποιείται να ενεργεί μονομερώς σε ζητήματα ΑΟΖ και υδρογονανθράκων πριν από την συνολική διευθέτηση του Κυπριακού, διότι τα σχετικά κυριαρχικά δικαιώματα αφορούν και τις δύο κοινότητες. Στο ίδιο πνεύμα, η Τουρκία απέρριψε τη συμφωνία Κύπρου – Ισραήλ του 2010 ως μη δεσμευτική για την ίδια, ενώ αντιμετώπισε και την αναδυόμενη σύγκλιση Κύπρου – Ισραήλ – Ελλάδας ως εξέλιξη ικανή να περιορίσει τόσο τις νομικές της αξιώσεις όσο και τον γεωστρατηγικό της ρόλο ως έναν δυνητικό ενεργειακό διάδρομο προς την ευρωπαϊκή αγορά. Υπό αυτή την έννοια, η περίοδος 2003–2010 μπορεί να θεωρηθεί ως μια προπαρασκευαστική φάση του τουρκικού αναθεωρητισμού: όχι ακόμη πλήρως στρατιωτικοποιημένη, αλλά ήδη εμφανής στο επίπεδο της νομικής αμφισβήτησης, της διπλωματικής αντίδρασης και της απόρριψης του υπό διαμόρφωση θαλάσσιου καθεστώτος γύρω από την Κύπρο (Gürel & Le Cornu, 2014, σσ. 17–19· Siousiouras & Chrysochou, 2014, σσ. 14, 18)

## ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4 : 2010-2014: ΑΝΑΘΕΩΡΗΤΙΚΗ ΣΤΡΟΦΗ ΣΤΗΝ ΠΡΑΞΗ

### 4.1 Mavi Marmara και μετατόπιση συμμαχιών

Το επεισόδιο του *Mavi Marmara* δεν ήταν αυτό που δημιούργησε την εκ του μηδενός κρίση στις σχέσεις της Τουρκίας με το Ισραήλ, αλλά επιτάχυνε την ήδη ορατή διαδικασία της απομάκρυνσής τους. Η τουρκική εξωτερική πολιτική της περιόδου είχε διαμορφωθεί κάτω από το πρίσμα της επιδίωξης «μηδενικών προβλημάτων» με τους γείτονες, της πολυδιάστατης εξωτερικής δράσης και της «ρυθμικής διπλωματίας», που σημαίνει μια περισσότερο ενεργητική και συνεχής διπλωματική παρουσία της Άγκυρας στο περιφερειακό της περιβάλλον (Öniş & Yılmaz, 2009, σ. 9· Davutoğlu, 2008, σ. 82· Aras, 2009, σ. 134). Ωστόσο, ήδη από το Davos το 2009, η Τουρκία είχε αρχίσει να απομακρύνεται από τον πιο προσεκτικό μεσολαβητικό ρόλο της και να υιοθετεί ανοιχτότερα μια φιλοπαλαιστινιακή στάση, γεγονός που επέδρασε αρνητικά στις μέχρι τότε ανθεκτικές σχέσεις με το Ισραήλ (Öniş, 2011, σσ. 51–52).

Μέσα σε αυτό το πλαίσιο, το *Mavi Marmara* αποτέλεσε το σημείο στο οποίο η ένταση μετατράπηκε σε ανοιχτή πολιτική και διπλωματική κρίση. Η βιβλιογραφία συγκλίνει στο ότι η επέμβαση της 31ης Μαΐου 2010, κατά την οποία σκοτώθηκαν εννέα επιβαίνοντες, οδήγησε την Τουρκία στην υποβάθμιση των διπλωματικών σχέσεων με το Ισραήλ και στην αναστολή της στρατιωτικής συνεργασίας μεταξύ των δύο κρατών (Gürel & Le Cornu, 2014, σ. 21· Tziarras, 2016, σσ. 413–414). Παράλληλα, η μερική αποκλιμάκωση που ακολούθησε με τη συγγνώμη του Μαρτίου 2013 δεν αντέστρεψε αυτομάτως τη δομική μεταβολή που είχε ήδη συντελεστεί, καθώς η ομαλοποίηση των σχέσεων παρέμεινε συνδεδεμένη με τα ζητήματα των αποζημιώσεων και του αποκλεισμού της Γάζας (Gürel & Le Cornu, 2014, σ. 21· Tziarras, 2016, σ. 414).

Η σημασία του επεισοδίου για την Ανατολική Μεσόγειο υπερέβη το διμερές επίπεδο, επειδή συνέπεσε με την ανάδυση νέων ενεργειακών και θαλάσσιων συνεργασιών. Όπως επισημαίνουν οι Gürel και Le Cornu, η προσέγγιση Ισραήλ - Κύπρου επιταχύνθηκε ακριβώς τη στιγμή που οι σχέσεις του Ισραήλ με τη Τουρκία επιδεινώνονταν, με πρώτο σαφές ορόσημο τη συμφωνία οριοθέτησης ΑΟΖ Κύπρου – Ισραήλ τον Δεκέμβριο του 2010 (Gürel & Le Cornu, 2014, σσ. 19–20). Στο ίδιο πλαίσιο, οι ίδιες συγγραφείς σημειώνουν ότι, καθώς οι σχέσεις της Τουρκίας με το Ισραήλ επιδεινώνονταν, οι σχέσεις μεταξύ Ισραήλ και Ελλάδας βελτιώθηκαν αισθητά από το 2010 και εξής, ιδίως στους τομείς της ασφάλειας, του τουρισμού και της ενέργειας (Gürel & Le Cornu, 2014, σσ. 19–20). Η τουρκική αντίδραση στη συμφωνία Κύπρου – Ισραήλ υπήρξε αρνητική, καθώς η Άγκυρα τη θεώρησε επιζήμια τόσο ως προς το Κυπριακό όσο και ως προς τις ευρύτερες ενεργειακές και γεωστρατηγικές της επιδιώξεις στην περιοχή (Gürel & Le Cornu, 2014, σ. 20).

Αυτή η μετατόπιση αποτυπώθηκε στη συνέχεια ως σταδιακή διαμόρφωση ενός τριγωνικού σχήματος συνεργασίας Ισραήλ – Κύπρου – Ελλάδας. Ο Tziarras υποστηρίζει ότι από το 2011 αναδύθηκε ένας άξονας συνεργασίας των παραπάνω χωρών, του οποίου τα βασικά κοινά κίνητρα ήταν αφενός η αντίληψη της Τουρκίας ως πηγής απειλής και αφετέρου ο ενεργειακός παράγοντας. Γι' αυτό και χαρακτηρίζει τη σχέση αυτή ως μια «comfortable» quasi-alliance, δηλαδή ως μια άτυπη και ευέλικτη μορφή σύγκλισης και όχι ως μια κλασική και θεσμικά δεσμευτική συμμαχία (Tziarras, 2016, σσ. 407–408, 413–414). Κάτω από αυτές τις

συνθήκες, το *Mavi Marmara* λειτούργησε όχι ως η μοναδική αιτία των μεταβολών στην Ανατολική Μεσόγειο, αλλά ως ο καταλύτης που επιτάχυνε την αποδιάρθρωση της τουρκοϊσραηλινής σχέσης και διευκόλυνε τη διαμόρφωση νέων αξόνων συνεργασίας στην περιοχή (Tziarras, 2016, σσ. 407–408, 413–414· Gürel & Le Cornu, 2014, σσ. 19–21).

#### **4.2 Αραβική Άνοιξη και Συριακή κρίση: τομή στην χάραξη της νέας τουρκικής πολιτικής**

Η Αραβική Άνοιξη αποτέλεσε κρίσιμο σημείο καμπής για την τουρκική εξωτερική πολιτική, επειδή αμφισβήτησε στην πράξη τις προϋποθέσεις πάνω στις οποίες είχε οικοδομηθεί η προηγούμενη στρατηγική της Άγκυρας. Κατά την προγενέστερη φάση, η τουρκική διπλωματία είχε συγκροτηθεί γύρω από την ιδέα της «κεντρικής χώρας», την επιδίωξη «μηδενικών προβλημάτων» με τους γείτονες, την πολυδιάστατη εξωτερική πολιτική και τη «ρυθμική διπλωματία», δηλαδή τη διαρκή και ενεργητική διπλωματική παρουσία σε πολλαπλά περιφερειακά πεδία (Davutoğlu, 2008, σσ. 79–82). Στο ίδιο πνεύμα, η σχετική βιβλιογραφία υπογραμμίζει ότι πριν από το 2011 η Τουρκία επεδίωκε να λειτουργεί ως δύναμη περιφερειακής τάξης και διαμεσολάβησης, αξιοποιώντας, κυρίως, εργαλεία ήπιας ισχύος και οικονομικής διασύνδεσης (Aras, 2014, σσ. 404–405· Kardaş, 2012, σ. 3).

Η έκρηξη των αραβικών εξεγέρσεων δεν αντέστρεψε αμέσως αυτή τη λογική, αλλά ανέδειξε τα όριά της. Ο Aras επισημαίνει ότι η τουρκική ηγεσία αντιμετώπισε τις εξεγέρσεις αυτές ως αναζήτηση αξιοπρέπειας, λογοδοσίας και καλής διακυβέρνησης από τους αραβικούς λαούς, εκτιμώντας παράλληλα ότι το παλαιό πλέγμα αυταρχικών καθεστώτων και συμμαχιών δεν ήταν πλέον βιώσιμο (Aras, 2014, σσ. 408–409). Στην ίδια κατεύθυνση, ο Kardaş υποστηρίζει ότι μετά το ξέσπασμα των εξεγέρσεων μετατοπίστηκε το κέντρο βάρους της τουρκικής πολιτικής από την αρχή των «μηδενικών προβλημάτων» προς την αναζήτηση μιας νέας ισορροπίας ανάμεσα στην ελευθερία και την ασφάλεια, γεγονός που αποτυπώνει όχι την πλήρη εγκατάλειψη του προηγούμενου δόγματος, αλλά την ουσιώδη αναπροσαρμογή του (Kardaş, 2012, σσ. 2–3). Στο επίπεδο της ευρύτερης στρατηγικής, η Αραβική Άνοιξη ενθάρρυνε την τουρκική ηγεσία να θεωρήσει ότι μπορεί να περάσει από την έμμεση επιρροή επί των καθεστώτων σε μια πιο άμεση σχέση με τις κοινωνίες και τις νέες πολιτικές ηγεσίες της περιοχής. Ο Aras σημειώνει ότι πριν από το 2011 η Τουρκία επιδίωκε τον έμμεσο μετασχηματισμό των αυταρχικών καθεστώτων μέσω της δημιουργίας στενών διμερών σχέσεων, ενώ μετά την έναρξη των εξεγέρσεων θεώρησε ότι ανοίγεται ένας χώρος για μια περισσότερο «φιλελεύθερη» εξωτερική πολιτική, η οποία θα προωθεί τη πολιτική σταθερότητα, τον εκδημοκρατισμό, την οικονομική συνεργασία και τη λογοδοσία των νέων κυβερνήσεων (Aras, 2014, σσ. 409–410). Στο ίδιο πλαίσιο, ο ίδιος συγγραφέας παρατηρεί ότι η τουρκική ηγεσία ανέμενε και τη μεταβολή των περιφερειακών συμμαχιών, βασισμένη στις ευαισθησίες των νέων ηγεσιών και των ίδιων των κοινωνιών της περιοχής (Aras, 2014, σ. 410).

Ωστόσο, η συριακή κρίση μετέβαλε ταχύτατα τη φύση της τουρκικής εμπλοκής, μεταφέροντας το βάρος από τη ρητορική της ήπιας ισχύος στη διαχείριση άμεσων απειλών ασφαλείας. Οι Özbek και Demirağ υποστηρίζουν ότι, όταν η Αραβική Άνοιξη επεκτάθηκε στη Συρία, η προηγούμενη τουρκική προσέγγιση, η οποία βασιζόταν κυρίως σε μη στρατιωτικά μέσα, αντικαταστάθηκε από μια νέα ατζέντα αυξημένης ασφαλείας και στρατιωτικοποίησης, σε τέτοιο βαθμό ώστε η Άγκυρα να εμφανίζεται πλέον όχι ως δύναμη

διατήρησης του status quo, αλλά ως περισσότερο αναθεωρητικός δρών (Özpek & Demirağ, 2014, σσ. 328–329, 344). Αντίστοιχα, η ανάλυση της Demirtaş Bagdonas δείχνει ότι από τον Ιούνιο του 2012 και εξής η επίσημη τουρκική ρητορική για τη Συρία οργανώθηκε ολοένα περισσότερο γύρω από τις φυσικές απειλές κατά της κυριαρχίας και της ασφάλειας της Τουρκίας, όπως η κατάρριψη του τουρκικού F-4, οι δραστηριότητες του PYD/PKK και τα πυρά στο τουρκικό έδαφος, με αποτέλεσμα η στρατιωτική επέμβαση στη βόρεια Συρία να παρουσιάζεται πλέον ως μία από τις διαθέσιμες επιλογές (Demirtaş Bagdonas, σσ. 7–8).

Η ανθρωπιστική διάσταση ενίσχυσε περαιτέρω αυτή τη μετάβαση. Ο Aras αναφέρει ότι η Τουρκία υιοθέτησε πολιτική «ανοιχτής θύρας» απέναντι στους Σύρους που διέφευγαν από το καθεστώς Άσαντ, φιλοξενώντας ήδη το 2014 εκατοντάδες χιλιάδες πρόσφυγες σε καταυλισμούς και πολύ μεγαλύτερο συνολικό αριθμό εντός της χώρας, εξέλιξη που αύξησε το οικονομικό και κοινωνικό κόστος της κρίσης για την Άγκυρα (Aras, 2014, σ. 409). Έτσι, η συριακή κρίση δεν λειτούργησε απλώς ως εξωτερικό επεισόδιο αστάθειας, αλλά ως διαδικασία που συνέδεσε άμεσα την περιφερειακή αναταραχή με την τουρκική εσωτερική ασφάλεια, τις διπλωματικές της επιλογές και τη σταδιακή νομιμοποίηση μιας πιο παρεμβατικής στάσης.

Συνολικά, η Αραβική Άνοιξη και ιδίως η συριακή κρίση μπορούν να θεωρηθούν ως μια τομή ανάμεσα σε δύο φάσεις της τουρκικής εξωτερικής πολιτικής. Στην πρώτη φάση, η Άγκυρα επένδυε στην περιφερειακή διαμεσολάβηση, στη διασύνδεση αγορών και στην πολιτική του «μηδενικού προβλήματος». Στη δεύτερη, υπό την πίεση της συριακής αποσταθεροποίησης, των προσφυγικών ροών και της ενίσχυσης απειλών κατά μήκος των συνόρων, η τουρκική πολιτική απέκτησε εντονότερα στοιχεία ασφάλειας, αποτροπής και επιλεκτικής αναθεωρητικής συμπεριφοράς. Υπό αυτή την έννοια, η συριακή κρίση λειτούργησε ως ο βασικός μηχανισμός μέσω του οποίου η τουρκική εξωτερική πολιτική μετακινήθηκε από το πεδίο της κανονιστικής και διαμεσολαβητικής φιλοδοξίας προς μια περισσότερο σκληρή και ανταγωνιστική περιφερειακή πρακτική (Aras, 2014, σσ. 408–410· Özpek & Demirağ, 2014, σσ. 328–329, 344).

#### **4.3 Κυπριακή ΑΟΖ: γεωτρήσεις, NAVTEX και «επεισόδια» (2011–2014)**

Η περίοδος 2011–2014 συνιστά μια σαφή ποιοτική μεταβολή στην αντιπαράθεση γύρω από την Κυπριακή ΑΟΖ, καθώς η προοπτική των υδρογονανθράκων έπαψε να αποτελεί απλώς ένα μελλοντικό ενδεχόμενο και μετατράπηκε σε άμεσο αντικείμενο πολιτικής, νομικής και γεωστρατηγικής αντιπαράθεσης. Όπως επισημαίνουν οι Gürel και Le Cornu, η ανακάλυψη του φυσικού αερίου ανοικτά της Κύπρου δεν λειτούργησε ως αυτόματο κίνητρο επίλυσης του Κυπριακού, αλλά, αντιθέτως, κατέστησε δυσκολότερη τη συμφωνία, επειδή άνοιξε νέα διαφωνία ως προς τα κυριαρχικά δικαιώματα στην ΑΟΖ και όξυνε τις ήδη υφιστάμενες διαφορές γύρω από το ζήτημα της κυριαρχίας γενικότερα (Gürel & Le Cornu, 2014, σ. 16).

Η ελληνοκυπριακή πλευρά, ως η διεθνώς αναγνωρισμένη κυβέρνηση της Κυπριακής Δημοκρατίας, υποστήριξε ότι διαθέτει κυριαρχικό δικαίωμα έρευνας και εκμετάλλευσης των φυσικών πόρων στην ΑΟΖ της, ότι το δικαίωμα αυτό είναι αναπαλλοτρίωτο και μη διαπραγματεύσιμο, και ότι δεν εξαρτάται από προηγούμενη λύση του Κυπριακού. Παράλληλα, αποδεχόταν ότι οι φυσικοί πόροι του νησιού ανήκουν και

στις δύο κοινότητες, αλλά θεωρούσε ότι η κατανομή των εσόδων μπορεί να γίνει μόνο στο πλαίσιο μιας μελλοντικής επανενωμένης Κύπρου (Gürel & Le Cornu, 2014, σσ. 16–17).

Αντίθετα, η τουρκοκυπριακή πλευρά, σε σύμπλευση με την Τουρκία, αμφισβήτησε τη νομιμοποίηση της ελληνοκυπριακής πλευράς να ενεργεί μονομερώς σε ζητήματα ΑΟΖ και υδρογονανθράκων. Σύμφωνα με αυτή την οπτική, οι Ελληνοκύπριοι δεν μπορούν να εκπροσωπούν μόνοι τους τη Δημοκρατία της Κύπρου σε ζητήματα που αφορούν την άσκηση των κυριαρχικών δικαιωμάτων, επειδή αυτά ανήκουν από κοινού στις δύο κοινότητες ως συνιδρύτριες της Κυπριακής Δημοκρατίας του 1960. Από αυτή τη σκοπιά, οι μονομερείς ελληνοκυπριακές ενέργειες θεωρήθηκαν όχι μόνο ως παραγνώριση των δικαιωμάτων των Τουρκοκυπρίων, αλλά και ως δημιουργία τετελεσμένων που επηρεάζουν δυσμενώς τους όρους μιας μελλοντικής λύσης (Gürel & Le Cornu, 2014, σ. 17).

Η έναρξη της γεώτρησης στο τεμάχιο 12 το 2011 επιτάχυνε ακριβώς αυτή τη λογική αντιπαράθεσης. Όπως καταγράφεται στη βιβλιογραφία, η τουρκική και τουρκοκυπριακή απάντηση έλαβε τη μορφή «ανταποδοτικών βημάτων ίσης σημασίας». Τον Σεπτέμβριο του 2011, δηλαδή περίπου την ίδια περίοδο που η Noble Energy ξεκίνησε γεώτρηση στο block 12 της Κυπριακής Δημοκρατίας, υπογράφηκε συμφωνία οριοθέτησης της υφαλοκρηπίδας μεταξύ Τουρκίας και του ψευδοκράτους. Τον ίδιο μήνα χορηγήθηκαν άδειες στην ΤΡΑΟ για επτά υπεράκτια και ένα χερσαίο οικόπεδο, δύο από τα οποία αλληλεπικαλύπτονταν περίπου κατά 40% με την περιοχή έρευνας της Κυπριακής Δημοκρατίας στο νοτιοανατολικό τμήμα του νησιού. Παράλληλα, η Τουρκία προέβαλε ότι τα τμήματα των κυπριακών blocks 1, 4, 5, 6 και 7 στα νοτιοδυτικά επικαλύπτουν τη δική της υφαλοκρηπίδα και διαμήνυσε ότι δεν θα επιτρέψει έρευνες στις περιοχές αυτές (Gürel & Le Cornu, 2014, σ. 17).

Από το σημείο αυτό και μετά, η αντιπαράθεση παύει να είναι απλώς ρητορική ή αμιγώς διπλωματική. Η ενέργεια συνδέεται με αμοιβαίες νομικές αντι-ερμηνείες, με ανταγωνιστικές αδειοδοτήσεις και με πρακτικές που επιδιώκουν να επηρεάσουν την πραγματικότητα στο πεδίο. Υπό αυτή την έννοια, η κυπριακή ΑΟΖ μετατρέπεται σε χώρο όπου η κυριαρχία, η διεθνής νομιμοποίηση και η πρόσβαση στους φυσικούς πόρους αλληλοσυνδέονται άμεσα. Οι ίδιες οι Gürel και Le Cornu υπογραμμίζουν ότι η διαμάχη για την ανάπτυξη των υπεράκτιων πόρων πριν από συνολική διευθέτηση του Κυπριακού έχει ήδη σκληρύνει τις θέσεις των μερών και έχει καταστήσει δυσκολότερη τη διαπραγματευτική διαδικασία (Gürel & Le Cornu, 2014, σσ. 17, 26).

Στο ίδιο πνεύμα, ο Tziarras επισημαίνει ότι οι προσπάθειες της ανακάλυψης και της αξιοποίησης των υδρογονανθράκων στην ΑΟΖ της Κυπριακής Δημοκρατίας προκάλεσαν την οργισμένη αντίδραση από την Τουρκία ήδη από το καλοκαίρι του 2011, ενώ στη συνέχεια η Άγκυρα προχώρησε και σε παράνομες, κατά την κυπριακή και ελληνική ανάγνωση, εξαγγελίες ερευνών στα κατεχόμενα και σε θαλάσσιες περιοχές υπό τουρκοκυπριακό έλεγχο. Κατά συνέπεια, η περίοδος 2011–2014 δεν πρέπει να ιδωθεί ως μια διαδοχή μεμονωμένων επεισοδίων, αλλά ως μια φάση παγίωσης ενός νέου ρεπερτορίου αμφισβήτησης, στο οποίο η ενέργεια γίνεται οργανικό μέρος της ευρύτερης τουρκικής στρατηγικής στην Ανατολική Μεσόγειο (Tziarras, 2016, σ. 414).

#### 4.4 Τριμερείς (Ελλάδα –Κύπρος –Ισραήλ/Αίγυπτος) και τουρκική «αντι-στρατηγική»

Η κλιμάκωση στην κυπριακή ΑΟΖ δεν παρήγαγε μόνο αντιδράσεις και «επεισόδια» στο πεδίο, αλλά επιτάχυνε και τη διαμόρφωση ενός πλέγματος τριμερών συνεργασιών στην Ανατολική Μεσόγειο. Η εξέλιξη αυτή δεν ισοδυναμεί με τη συγκρότηση κλασικών συμμαχιών, αλλά, όπως υποστηρίζει ο Tziarras, με την ανάδυση μιας πιο χαλαρής και ευέλικτης μορφής συνεργασίας, μιας «comfortable quasi-alliance». Κατά τον ίδιο, από το 2011 και εξής αναδύθηκε σταδιακά ένας άξονας συνεργασίας μεταξύ Ισραήλ, Κύπρου και Ελλάδας, του οποίου τα δύο βασικά κοινά κίνητρα ήταν αφενός ο ενεργειακός παράγοντας και αφετέρου η κοινή αντίληψη της Τουρκίας ως πηγή απειλής ή τουλάχιστον ως παράγοντας στρατηγικής αβεβαιότητας (Tziarras, 2016, σσ. 407–408).

Η πρώτη απτή ένδειξη αυτής της νέας πραγματικότητας ήταν η ενίσχυση της κυπροϊσραηλινής συνεργασίας μετά το 2010. Οι Gürel και Le Cornu σημειώνουν ότι η υπογραφή της συμφωνίας οριοθέτησης ΑΟΖ μεταξύ Κυπριακής Δημοκρατίας και Ισραήλ τον Δεκέμβριο του 2010 υπήρξε το πρώτο συγκεκριμένο βήμα αυτής της νέας τάσης και επιταχύνθηκε από τις σημαντικές ανακαλύψεις του φυσικού αερίου στα ισραηλινά ύδατα. Έκτοτε, η συνεργασία των δύο χωρών διευρύνθηκε σημαντικά, με την ενέργεια να βρίσκεται στον πυρήνα του διαλόγου τους. Στην ίδια κατεύθυνση, τον Αύγουστο του 2013 οι υπουργοί Ενέργειας Κύπρου, Ελλάδας και Ισραήλ υπέγραψαν μνημόνιο συνεργασίας στους τομείς της ενέργειας, του νερού και του περιβάλλοντος, ενώ οι τρεις χώρες προώθησαν και τη διασύνδεση μέσω του σχεδίου EuroAsia Interconnector (Gürel & Le Cornu, 2014, σ. 19).

Παράλληλα, η ελληνοϊσραηλινή προσέγγιση ενισχύθηκε αισθητά μετά την επιδείνωση των τουρκοϊσραηλινών σχέσεων. Οι ίδιες συγγραφείς επισημαίνουν ότι, καθώς οι σχέσεις Τουρκίας – Ισραήλ επιδεινώνονταν, οι σχέσεις Ισραήλ – Ελλάδας βελτιώθηκαν απότομα, με ετήσιες κοινές ασκήσεις και στενότερη οικονομική συνεργασία, ιδίως στους τομείς του τουρισμού και της ενέργειας. Έτσι, η τριμερής συνεργασία Ελλάδα – Κύπρος – Ισραήλ δεν ήταν απλώς ένα προϊόν συγκυρίας, αλλά εντάχθηκε σε μια ευρύτερη διαδικασία αναδιάταξης του περιφερειακού συσχετισμού των δυνάμεων στην Ανατολική Μεσόγειο (Gürel & Le Cornu, 2014, σ. 19· Tziarras, 2016, σσ. 407–408).

Από την τουρκική σκοπιά, οι εξελίξεις αυτές ήταν προβληματικές σε δύο επίπεδα. Πρώτον, η Άγκυρα αντέδρασε πολιτικά στη συμφωνία οριοθέτησης ΑΟΖ Κύπρου – Ισραήλ, θεωρώντας την, όπως και τις λοιπές συμφωνίες της Κυπριακής Δημοκρατίας, άκυρη και μη δεσμευτική για την ίδια. Δεύτερον, αντιμετώπισε με καχυποψία τα σχέδια συνεργασίας για τη μεταφορά του κυπριακού και του ισραηλινού φυσικού αερίου προς την Ευρώπη μέσω διαδρομών που την παρέκαμπταν, καθώς αυτά υπονόμευαν τον γεωστρατηγικό και εμπορικό της ρόλο ως έναν δυνητικό διαμετακομιστικό κόμβο (Gürel & Le Cornu, 2014, σ. 19).

Ακριβώς εδώ διακρίνεται η βασική τουρκική «αντι-στρατηγική». Η Άγκυρα δεν περιορίστηκε στην αμφισβήτηση των ελληνοκυπριακών και κυπροϊσραηλινών ενεργειών, αλλά επιδίωξε ταυτόχρονα να επανατοποθετήσει τον εαυτό της ως την οικονομικά και γεωπολιτικά πιο ελκυστική οδό εξαγωγής του ισραηλινού –και δυνητικά του κυπριακού– αερίου. Οι Gürel και Le Cornu επισημαίνουν ότι η προοπτική ενεργειακής συνεργασίας Τουρκίας – Ισραήλ, ιδίως μέσω του υποθαλάσσιου αγωγού, θεωρήθηκε ελκυστική

επειδή θα παρείχε στο Ισραήλ πρόσβαση στη μεγαλύτερη αγορά φυσικού αερίου της περιοχής και, μέσω Τουρκίας, τη δυνατότητα πρόσβασης και στις ευρωπαϊκές αγορές. Για την Τουρκία, ένα τέτοιο σχέδιο θα προσέφερε φθηνότερο αέριο, διαφοροποίηση των προμηθειών και ενίσχυση του ρόλου της ως χώρας διαμετακόμισης προς την Ευρώπη (Gürel & Le Cornu, 2014, σ. 23).

Ωστόσο, η ίδια βιβλιογραφία υπογραμμίζει και το βασικό όριο αυτής της επιλογής: ένας αγωγός Ισραήλ – Τουρκίας δεν μπορεί να παρακάμψει το κυπριακό ζήτημα, επειδή η ρεαλιστική θαλάσσια όδυσή του διέρχεται από την ΑΟΖ της Κυπριακής Δημοκρατίας. Υπό το πρίσμα της UNCLOS, η Κύπρος δεν μπορεί να εμποδίσει την τοποθέτηση αγωγού στην ΑΟΖ της, αλλά διατηρεί αποφασιστικό ρόλο ως προς τη συναίνεση για τη χάραξη της διαδρομής. Γι' αυτό και οι Gürel και Le Cornu σημειώνουν ότι η κυπριακή πλευρά είχε καταστήσει σαφές πως δεν θα δεχόταν αγωγό Ισραήλ – Τουρκίας μέσω της ΑΟΖ της πριν από πολιτική λύση του Κυπριακού (Gürel & Le Cornu, 2014, σσ. 25–26).

Με βάση τα παραπάνω, οι τριμερείς συνεργασίες και η τουρκική αντι-στρατηγική δεν ήταν δύο ανεξάρτητες εξελίξεις, αλλά αλληλοτροφοδοτούμενες όψεις του ίδιου περιφερειακού ανταγωνισμού. Όσο περισσότερο Ελλάδα, Κύπρος και Ισραήλ εμβάθυναν τη συνεργασία τους σε ενέργεια, υποδομές και ασφάλεια, τόσο περισσότερο η Τουρκία επιχειρούσε είτε να αμφισβητήσει τη νομιμοποίηση του πλαισίου αυτού είτε να προωθήσει εναλλακτικές διαδρομές που θα την καθιστούσαν εκ νέου αναγκαίο δρών. Αυτό εξηγεί και γιατί, στη συνέχεια, Κύπρος και Ελλάδα αναζήτησαν τη διεύρυνση των περιφερειακών τους δικτύων και προς την Αίγυπτο, ώστε να μην εξαρτάται η στρατηγική τους αποκλειστικά από το τριμερές σχήμα με το Ισραήλ. Ο Tziarras επισημαίνει ότι ακριβώς η πιθανότητα της μελλοντικής τουρκοϊσραηλινής προσέγγισης συνέβαλε στο να αναζητηθούν ευρύτερα περιφερειακά ερείσματα, μεταξύ άλλων και μέσω μιας δεύτερης quasi-alliance με την Αίγυπτο (Tziarras, 2016, σ. 422).

Συνολικά, οι τριμερείς συνεργασίες της περιόδου αυτής μπορούν να ιδωθούν ως μηχανισμοί εξισορρόπησης χαμηλής θεσμικότητας. Δεν συνιστούν τυπικές συμμαχίες, αλλά παράγουν πολιτική σύγκλιση, αυξάνουν τη διεθνή νομιμοποίηση των εμπλεκόμενων κρατών και δυσχεραίνουν την τουρκική προσπάθεια να επανακαθορίσει μονομερώς το πλαίσιο της περιφερειακής ενεργειακής και θαλάσσιας τάξης. Από την άλλη πλευρά, η τουρκική αντι-στρατηγική δείχνει ότι η Άγκυρα δεν περιορίστηκε σε αμυντική στάση, αλλά επιχείρησε ενεργητικά να επηρεάσει τόσο το πεδίο όσο και τις επιλογές εξαγωγής και συνεργασίας, επιδιώκοντας να παραμείνει αναγκαίος γεωστρατηγικός μεσολαβητής στην Ανατολική Μεσόγειο (Gürel & Le Cornu, 2014, σσ. 19, 23, 25–26· Tziarras, 2016, σσ. 407–408, 422).

#### **4.5 Εσωτερικές εξελίξεις: Γκεζί, συγκέντρωση εξουσίας, οικονομία – ασφάλεια**

Η περίοδος 2010–2014 δεν μπορεί να ερμηνευθεί μόνο μέσα από τις εξωτερικές κρίσεις της Ανατολικής Μεσογείου, επειδή συμπίπτει με μια φάση έντονων εσωτερικών ανακατατάξεων στην Τουρκία, οι οποίες επόμενο ήταν να επηρεάσουν άμεσα και την εξωτερική πολιτική. Με όρους Putnam, η εξωτερική δράση των κρατών διαμορφώνεται σε ένα «διεπίπεδο παίγνιο», στο οποίο οι κυβερνήσεις οφείλουν να διαχειρίζονται ταυτόχρονα τις διεθνείς πιέσεις και τις εσωτερικές πολιτικές συμμαχίες, τις προτιμήσεις και αντιστάσεις. Η προσέγγιση αυτή είναι ιδιαίτερα χρήσιμη στην τουρκική περίπτωση, όπου οι επιλογές στην

περιφέρεια συνδέθηκαν στενά με την εσωτερική πόλωση, τη θεσμική αναδιάταξη της εξουσίας και την οικονομική τρωτότητα (Putnam, 1988, σσ. 434, 442, 450, 460).

Πρώτος κομβικός σταθμός υπήρξαν οι κινητοποιήσεις του Γκεζί το 2013. Η σημασία τους δεν έγκειται μόνο στο εύρος των διαδηλώσεων, αλλά κυρίως στο ότι κατέδειξαν τα όρια του προηγούμενου κυβερνητικού αφηγήματος περί εκδημοκρατισμού και κανονικότητας. Οι Esen και Gümüşçi σημειώνουν ότι κατά τις πανεθνικές κινητοποιήσεις η αστυνομική βία έφθασε σε νέο επίπεδο έντασης: πέντε διαδηλωτές σκοτώθηκαν και περισσότεροι από 9.000 τραυματίστηκαν, ενώ μετά το Γκεζί συνεχίστηκε η σκληρή αντιμετώπιση της διαφωνίας, με χιλιάδες διώξεις και με στοχοποίηση επαγγελματιών και κοινωνικών φορέων. Υπό αυτή την έννοια, το Γκεζί δεν υπήρξε απλώς μια κρίση δημόσιας τάξης, αλλά ένα σημείο καμπής στην αντιμετώπιση της κοινωνικής αντιπολίτευσης με όρους ολοένα πιο κοντινούς στη λογική της ασφάλειας και του ελέγχου (Esen & Gümüşçi, 2016, σσ. 1593–1595).

Δεύτερος κομβικός σταθμός υπήρξε η κρίση του Δεκεμβρίου 2013, όταν οι έρευνες για διαφθορά έπληξαν πρόσωπα του κυβερνητικού περιβάλλοντος και προκάλεσαν σοβαρούς κραδασμούς στο εσωτερικό του συστήματος εξουσίας. Από τις διαθέσιμες πηγές προκύπτει με σαφήνεια ότι η κρίση αυτή δεν αντιμετωπίστηκε από την κυβέρνηση ως απλή δικαστική υπόθεση, αλλά ως πολιτική και, σε μεγάλο βαθμό, «εξωτερικευμένη» επίθεση. Οι Gürel και Le Cornu καταγράφουν ότι ο Erdoğan περιέγραψε το σκάνδαλο ως ξένο υποκινούμενο σχέδιο κατά της κυβέρνησής του, ενώ η ίδια κρίση επηρέασε αρνητικά και την οικονομία, με τη λίρα να υφίσταται ισχυρές πιέσεις. Παράλληλα, οι Esen και Gümüşçi δείχνουν ότι μετά το ξέσπασμα του σκανδάλου αναπτύχθηκαν νέοι μηχανισμοί πολιτικής και κοινωνικής κινητοποίησης υπέρ του κυβερνητικού πυρήνα, ιδίως ενόψει των δημοτικών εκλογών του 2014 (Gürel & Le Cornu, 2014, σ. 23· Esen & Gümüşçi, 2016, σσ. 1589–1590).

Η θεσμική σημασία των εξελίξεων αυτών έγινε ακόμη πιο εμφανής το 2014. Οι Esen και Gümüşçi επισημαίνουν ότι η άμεση εκλογή του Erdoğan στην Προεδρία τον Αύγουστο του 2014 δεν άλλαξε τυπικά το γεγονός ότι το Σύνταγμα εξακολουθούσε να αναθέτει την εκτελεστική εξουσία στον πρωθυπουργό· ωστόσο, στην πράξη διαμορφώθηκε μια νέα κατάσταση, καθώς ο Erdoğan άρχισε να λειτουργεί ως πραγματικό κέντρο της εκτελεστικής εξουσίας, στηριζόμενος στον έλεγχο του κόμματος και στην προσωπική του κυριαρχία μέσα σε αυτό. Έτσι, η περίοδος αυτή σηματοδοτεί όχι μόνο πολιτική πόλωση, αλλά και ενίσχυση μιας πιο προσωποκεντρικής μορφής εξουσίας, με μικρότερα περιθώρια θεσμικής εξισορρόπησης (Esen & Gümüşçi, 2016, σ. 1584).

Παράλληλα, η εσωτερική πολιτική κρίση διαπλέχθηκε στενά με την οικονομική αδυναμία. Η τουρκική οικονομία παρέμενε εκτεθειμένη τόσο στη διεθνή ρευστότητα όσο και σε δομικές ενεργειακές εξαρτήσεις. Ο Bilgin υπογραμμίζει ότι ήδη στην πρώτη δεκαετία του 21ου αιώνα η Τουρκία αντιμετώπιζε συνεχή αύξηση της ενεργειακής κατανάλωσης, περιορισμένη δυνατότητα κάλυψης από εγχώριες πηγές και υψηλή εξάρτηση από εισαγωγές ενέργειας, η οποία άγγιζε περίπου το 60% των ενεργειακών της αναγκών. Στο πεδίο του φυσικού αερίου, η εξάρτηση από εξωτερικούς προμηθευτές και οι δεσμεύσεις έναντι Ρωσίας και Ιράν προσέδιδαν στην ενεργειακή πολιτική έντονα χαρακτηριστικά στρατηγικής ασφάλειας (Bilgin, 2011, σ. 400). Στο ίδιο πνεύμα, οι Gürel και Le Cornu σημειώνουν ότι η Τουρκία εισήγε το 98% της ζήτησης



φυσικού αερίου, ενώ η κυβέρνηση ανησυχούσε έντονα για το έλλειμμα τρεχουσών συναλλαγών, το οποίο συνδεόταν σε μεγάλο βαθμό με τις εισαγωγές πετρελαίου και φυσικού αερίου. Η πρόσβαση, επομένως, σε φθηνότερες και εναλλακτικές πηγές αερίου της Ανατολικής Μεσογείου είχε όχι μόνο οικονομική αλλά και σαφή γεωπολιτική σημασία (Gürel & Le Cornu, 2014, σ. 14).

Συνεπώς, η εσωτερική διάσταση της περιόδου 2010–2014 δεν αποτελεί ένα απλό συνοδευτικό υπόβαθρο των εξελίξεων στην Ανατολική Μεσόγειο. Το Γκεζί, η κρίση του 2013, η αυξανόμενη προσωποποίηση της εξουσίας και η οικονομική και ενεργειακή ευπάθεια συνέκλιναν στη διαμόρφωση ενός πλαισίου όπου η εξωτερική πολιτική αποκτούσε αυξημένη χρησιμότητα για την εσωτερική νομιμοποίηση και η ενέργεια μετατρεπόταν σε γέφυρα ανάμεσα στην οικονομία, την κυριαρχία και την ασφάλεια. Με όρους Putnam, το εσωτερικό «επίπεδο II» δεν περιόριζε απλώς τις διεθνείς επιλογές της τουρκικής ηγεσίας αλλά συνέβαλε ενεργά στη διαμόρφωση των κινήτρων και του τρόπου με τον οποίο αυτές προβαλλόταν και αξιοποιούνταν στο εξωτερικό.

#### **4.6 Συνολική αποτίμηση αναθεωρητικής συμπεριφοράς της Τουρκίας στην Ανατολική Μεσόγειο (2010–2014)**

Η περίοδος 2010–2014 αποτελεί μια φάση ουσιαστικής μετάβασης για την τουρκική εξωτερική πολιτική στην Ανατολική Μεσόγειο. Δεν πρόκειται για την πλήρη εγκατάλειψη όλων των στοιχείων της προηγούμενης στρατηγικής, αλλά για τη σαφή μετατόπιση από τη λογική της «ήπιας ισχύος», της πολυδιάστατης διπλωματίας και των «μηδενικών προβλημάτων» προς ένα ρεπερτόριο πιο ανταγωνιστικών πρακτικών, στο οποίο συνδυάζονται η αμφισβήτηση των θεσμικών πλαισίων, η προβολή του ρόλου της περιφερειακής ηγεσίας και, σταδιακά, η μεγαλύτερη ετοιμότητα χρήσης εργαλείων πίεσης και υψηλότερης έντασης. Ο Aras επισημαίνει ότι οι προκλήσεις της Αραβικής Άνοιξης, και ιδίως της συριακής κρίσης, έθεσαν στο επίκεντρο τη βιωσιμότητα της σύλληψης του Νταβούτογλου για την τουρκική εξωτερική πολιτικής ενώ οι Özpek και Demirağ υποστηρίζουν ακόμη πιο ρητά ότι, μετά τη διάχυση της Αραβικής Άνοιξης στη Συρία, η Άγκυρα μετακινήθηκε από μια πολιτική διατήρησης του status quo προς μια περισσότερο αναθεωρητική κατεύθυνση (Aras, 2014, σσ. 404–405· Özpek & Demirağ, 2014, σσ. 328–329, 344).

Σε θεωρητικό επίπεδο, η μεταβολή αυτή μπορεί να αποδοθεί πιο εύστοχα όχι ως πλήρης ή ολικός αναθεωρητισμός, αλλά ως επιλεκτικός αναθεωρητισμός. Ο Schweller διακρίνει τις status quo δυνάμεις, που επιδιώκουν την αυτοσυντήρηση και τη προστασία των αξιών που ήδη κατέχουν, από τις revisionist δυνάμεις, οι οποίες αποτιμούν περισσότερο ό,τι επιδιώκουν να αποκτήσουν από ό,τι ήδη διαθέτουν και είναι διατεθειμένες να χρησιμοποιήσουν την ισχύ τους για να μεταβάλουν το υφιστάμενο καθεστώς. Στην ίδια γραμμή, υποστηρίζει ότι οι αναθεωρητικοί δρώντες αποτελούν συχνά τους «prime movers» της αλλαγής, ενώ οι status quo δυνάμεις αντιδρούν εκ των υστέρων (Schweller, 1994, σ. 105). Με βάση αυτή την τυπολογία, η τουρκική συμπεριφορά την περίοδο 2010–2014 δεν ισοδυναμεί με τη γενική ανατροπή της διεθνούς τάξης, αλλά συγκροτεί μια στοχευμένη προσπάθεια μεταβολής συγκεκριμένων θεσμικών, νομικών και γεωπολιτικών ισορροπιών στην Ανατολική Μεσόγειο.

Το πρώτο στοιχείο αυτού του επιλεκτικού αναθεωρητισμού αφορά το επίπεδο του ρόλου και του κύρους. Στο συριακό πεδίο, η τουρκική επίσημη ρητορική δεν περιορίστηκε σε επιχειρήματα σχετικά με την ασφάλεια ή τη διαχείριση της κρίσης, αλλά προέβαλε και μια διεκδίκηση ηθικής και πολιτικής πρωτοκαθεδρίας. Η Demirtaş Bagdonas δείχνει ότι η επίσημη τουρκική ρητορική για τη Συρία κατασκεύαζε την Τουρκία ως δύναμη με ιδιαίτερη ευθύνη απέναντι στους λαούς της περιοχής, ενώ ο Davutoğlu παρουσίαζε τη χώρα ως τη «μεγαλύτερη δύναμη της περιοχής», με αποστολή της να ηγηθεί της νέας περιφερειακής τάξης. Η ηθική αυτή αυτοπαρουσίαση δεν ήταν μια απλή ρητορική υπερβολή, αλλά εντασσόταν στην ευρύτερη προσπάθεια της αναβάθμισης του τουρκικού περιφερειακού ρόλου.

Το δεύτερο στοιχείο αφορά τον θεσμικό και νομικό αναθεωρητισμό στην Ανατολική Μεσόγειο. Η ανακάλυψη και η εκμετάλλευση των υδρογονανθράκων από την Κυπριακή Δημοκρατία δεν αντιμετωπίστηκε από την Άγκυρα ως μια ουδέτερη ενεργειακή εξέλιξη, αλλά ως μια διαδικασία παγίωσης του δυσμενούς θαλάσσιου και κυριαρχικού καθεστώτος. Όπως προκύπτει από τη σχετική βιβλιογραφία, η διαμάχη για τα δικαιώματα ανάπτυξης των υπεράκτιων πόρων, πριν από συνολική επίλυση του Κυπριακού, σκλήρυνε τις θέσεις των εμπλεκομένων και περιέπλεξε περαιτέρω τη διαδικασία διαπραγμάτευσης. Στο πλαίσιο αυτό, η τουρκική και τουρκοκυπριακή πλευρά προώθησαν ένα εναλλακτικό πλαίσιο δικαιοδοσίας, με τη συμφωνία οριοθέτησης της υφαλοκρηπίδας και τις αδειοδοτήσεις προς την ΤΡΑΟ, επιχειρώντας να παραγάγουν όχι απλώς τη ρητορική αμφισβήτηση αλλά μια ανταγωνιστική θεσμική πραγματικότητα στο πεδίο των θαλάσσιων δικαιωμάτων (Gürel & Le Cornu, 2014, σσ. 17–18, 26).

Το τρίτο στοιχείο είναι η σταδιακή μετατόπιση προς πρακτικές επιχειρησιακής πίεσης και ενεργητικής αποτροπής. Οι Özpek και Demirağ υποστηρίζουν ότι η διάχυση της Αραβικής Άνοιξης στη Συρία μετέβαλε ριζικά το μέχρι τότε μη στρατιωτικό προφίλ της τουρκικής πολιτικής στη Μέση Ανατολή και το αντικατέστησε με μια νέα ατζέντα βασισμένη περισσότερο σε στρατιωτικές λύσεις. Αντίστοιχα, η Demirtaş Bagdonas δείχνει ότι από το καλοκαίρι του 2012 και εξής η επίσημη ρητορική περί Συρίας οργανώθηκε γύρω από τις φυσικές απειλές κατά της τουρκικής ασφάλειας, της κυριαρχίας και της «εθνικής τιμής», με αποτέλεσμα η στρατιωτική εμπλοκή να προβάλλεται πλέον ως θεμιτή επιλογή. Η μετάβαση αυτή δεν περιοριζόταν στη Συρία: στην Ανατολική Μεσόγειο συνδέθηκε με ένα ρεπερτόριο αδειοδοτήσεων, αντιοριοθετήσεων, ερευνών και θαλάσσιας παρουσίας που λειτούργησε ως μέσο «δοκιμής ορίων» χωρίς την άμεση γενικευμένη σύρραξη (Özpek & Demirağ, 2014, σσ. 338–339, 344).

Το τέταρτο στοιχείο αφορά την ενέργεια ως πεδίο αναθεωρητικής δυναμικής. Η ενεργειακή διάσταση δεν ήταν απλώς οικονομικό υπόβαθρο των εξελίξεων, αλλά μέρος της ίδιας της σύγκρουσης για τον περιφερειακό ρόλο και τη νομιμοποίηση. Οι Gürel και Le Cornu τονίζουν ότι η Τουρκία είχε ισχυρό συμφέρον να βρει φθηνότερες και εναλλακτικές πηγές αερίου, να περιορίσει την πίεση που ασκούσαν οι ενεργειακές εισαγωγές στο έλλειμμα των τρεχουσών συναλλαγών και να ενισχύσει τη θέση της ως διαμετακομιστικού κόμβου προς την Ευρώπη. Από αυτή την άποψη, η αμφισβήτηση των ενεργειακών και θαλάσσιων διαρρυθμίσεων γύρω από την Κύπρο και η επιμονή στην ιδέα της Τουρκίας ως «φυσικής» οδού εξαγωγής του ισραηλινού ή κυπριακού αερίου δεν ήταν δευτερεύουσες κινήσεις, αλλά τμήμα μιας

ευρύτερης στρατηγικής για την αποτροπή περιφερειακών σχημάτων που θα μπορούσαν να παρακάμψουν την Άγκυρα (Gürel & Le Cornu, 2014, σσ. 14, 23, 26).

Καθοριστικό, τέλος, είναι ότι όλα τα παραπάνω δεν λειτούργησαν ανεξάρτητα από το εσωτερικό επίπεδο. Με όρους Putnam, οι διεθνείς επιλογές της περιόδου πρέπει να ιδωθούν σε στενή αλληλεπίδραση με τις εγχώριες αλλαγές των πολιτικών συσχετισμών, την πόλωση και την αναζήτηση νομιμοποίησης. Η αυξημένη προσωποποίηση της εξουσίας, η σκληρή αντιμετώπιση της εσωτερικής διαφωνίας και η οικονομική και ενεργειακή ευπάθεια δεν προκάλεσαν μηχανικά την τουρκική συμπεριφορά στην Ανατολική Μεσόγειο. Συνέβαλαν όμως στη διαμόρφωση ενός πλαισίου μέσα στο οποίο η εξωτερική πολιτική απέκτησε αυξημένη αξία ως εργαλείο εσωτερικής συσπείρωσης, προβολής αποφασιστικότητας και επαναπροσδιορισμού του ρόλου της Τουρκίας στην περιοχή (Putnam, 1988, σσ. 434, 460· Esen & Gümüşçi, 2016, σ. 1584).

## ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Η παρούσα μελέτη ανέδειξε ότι ο νεοοθωμανισμός και το δόγμα του «Στρατηγικού Βάθους» δεν λειτούργησαν απλώς ως το ιδεολογικό υπόβαθρο της τουρκικής εξωτερικής πολιτικής, αλλά ως ένα ουσιαστικό πλαίσιο μέσω του οποίου η Τουρκία αντιλήφθηκε, ιεράρχησε και νομιμοποίησε τις επιδιώξεις της στην Ανατολική Μεσόγειο κατά την περίοδο 2003–2014. Οι ιδέες αυτές δεν επικάθησαν μηχανικά πάνω σε προϋπάρχοντα υλικά συμφέροντα, αλλά συνέβαλαν αποφασιστικά στο να προσδιοριστεί τι θεωρείται απειλή, τι εκλαμβάνεται ως ευκαιρία και ποια μέσα κρίνονται κατάλληλα για την προώθηση της τουρκικής στρατηγικής. Υπό αυτή την έννοια, η τουρκική πολιτική στην Ανατολική Μεσόγειο δεν μπορεί να ερμηνευθεί επαρκώς ούτε αποκλειστικά ως ένα προϊόν ενεργειακών υπολογισμών ούτε μόνο ως αντίδραση σε συγκυριακές περιφερειακές εξελίξεις. Αντιθέτως, προκύπτει ως ένα αποτέλεσμα της συνάντησης ιδεολογικών προσανατολισμών, υλικών κινήτρων και θεσμικών ευκαιριών ή περιορισμών.

Ιδιαίτερη σημασία είχε η τουρκική ανάγνωση του θαλάσσιου χώρου ως πεδίου όχι απλώς νομικής ρύθμισης, αλλά ιστορικής και γεωπολιτικής αποκατάστασης. Στην αντίληψη της Άγκυρας, οι θαλάσσιες ρυθμίσεις και οι ενεργειακές εξελίξεις στην Ανατολική Μεσόγειο δεν συνιστούσαν τεχνικό ζήτημα εφαρμογής κανόνων, αλλά κρίσιμο χώρο όπου κρινόταν αν η Τουρκία θα παραμείνει κεντρικός δρών ή θα εγκλωβιστεί σε ένα θεσμικό και γεωπολιτικό πλαίσιο το οποίο θεωρούσε δυσμενές. Έτσι, η αμφισβήτηση της κυπριακής και, ευρύτερα, της ελληνικής ανάγνωσης του δικαίου της θάλασσας συνδέθηκε με μια ευρύτερη επιδίωξη αυτή της αποτροπής της παγίωσης ενός status quo που η Τουρκία αντιμετώπιζε ως περιοριστικό για τον ρόλο, το κύρος και την περιφερειακή της επιρροή.

Στο ίδιο πλαίσιο εντάσσεται και η διάσταση του ρόλου. Η Τουρκία της εξεταζόμενης περιόδου δεν αντιλαμβανόταν τον εαυτό της ως ένα ακόμη περιφερειακό κράτος με επιμέρους συμφέροντα, αλλά ως «κεντρική χώρα», δηλαδή ως δύναμη που όφειλε να παρεμβαίνει ενεργά στη διαμόρφωση των εξελίξεων στον περιβάλλοντα γεωγραφικό της χώρο. Η αυτοαντίληψη αυτή προσέδωσε στις επιλογές της στην Ανατολική Μεσόγειο χαρακτήρα που υπερέβαινε τη στενή λογική κόστους και οφέλους. Η συμμετοχή ή ο αποκλεισμός από περιφερειακές αρχιτεκτονικές συνεργασίας, οι εξελίξεις γύρω από την ενέργεια, αλλά και η διεθνής αναγνώριση του ρόλου της Κύπρου και της Ελλάδας στον συγκεκριμένο χώρο, προσλαμβάνονταν από την Άγκυρα και ως ζητήματα κύρους. Για τον λόγο αυτό, η τουρκική αντίδραση δεν περιορίστηκε στην επιδίωξη του οικονομικού μεριδίου από τους υδρογονάνθρακες, αλλά επεκτάθηκε στην προσπάθεια αποτροπής κάθε αρχιτεκτονικής που θα μπορούσε να λειτουργήσει παρακαμπτικά ως προς την Τουρκία.

Η μελέτη κατέδειξε επίσης ότι η ιδεολογική αυτή στόχευση απέκτησε διάρκεια και συνέπεια επειδή κωδικοποιήθηκε θεσμικά. Η τουρκική πολιτική δεν εκδηλώθηκε μόνο μέσω κάποιων ρητορικών δηλώσεων ή ευκαιριακών αντιδράσεων, αλλά οργανώθηκε σταδιακά σε ένα επαναλαμβανόμενο ρεπερτόριο πρακτικών. Οι ρηματικές διακοινώσεις, οι προειδοποιήσεις προς ενεργειακές εταιρείες, η έκδοση NAVTEX, οι αντι-ερμηνείες ως προς το καθεστώς των θαλασσιών δικαιοδοσιών και η σύνδεση των ενεργειακών εξελίξεων με τα δικαιώματα της τουρκοκυπριακής κοινότητας συνιστούν στοιχεία μιας θεσμικά παγιωμένης πρακτικής αμφισβήτησης. Η σημασία τους έγκειται στο ότι δεν επεδίωκαν μόνο να δηλώσουν διαφωνία, αλλά να αποτρέψουν την κανονικοποίηση της αντίπαλης ανάγνωσης και να

διατηρήσουν ανοιχτό το πεδίο διαπραγμάτευσης. Με τον τρόπο αυτό, η αμφισβήτηση απέκτησε χαρακτηριστικά συνέχειας, διάρκειας και προσαρμοστικότητας.

Ωστόσο, η ιδεολογία και η θεσμική της κωδικοποίηση δεν επαρκούν από μόνες τους για να εξηγήσουν τον χρονισμό και την ένταση της τουρκικής συμπεριφοράς. Οι υλικοί και στρατηγικοί παράγοντες επιτάχυναν σε κρίσιμο βαθμό τη κατάσταση. Η ανακάλυψη των σημαντικών κοιτασμάτων φυσικού αερίου στη λεκάνη της Λεβαντίνης και η ευρωπαϊκή αναζήτηση εναλλακτικών ενεργειακών πηγών και διαδρομών προσέδωσαν στην Ανατολική Μεσόγειο αυξημένη στρατηγική βαρύτητα. Η περιοχή έπαψε να αποτελεί μόνο ένα γεωπολιτικό υπόβαθρο και μετατράπηκε σε άμεσο πεδίο διακύβευσης, τόσο ως προς τους πόρους όσο και ως προς τις θαλάσσιες δικαιοδοσίες. Η Κυπριακή Δημοκρατία επιδίωξε να εκμεταλλευθεί αυτό το νέο περιβάλλον μέσω των οριοθετήσεων, των γύρων αδειοδότησης και των συνεργασιών με κρατικούς και ιδιωτικούς δρώντες. Από τουρκική σκοπιά, οι κινήσεις αυτές δεν εμφανίστηκαν ως ουδέτερες θεσμικές πράξεις, αλλά ως μια διαδικασία συγκρότησης τετελεσμένων που, εάν παρέμεναν αναπάντητα, θα παγίωναν ένα καθεστώς δυσμενές για την ίδια.

Εξίσου καθοριστική υπήρξε και η μεταβολή του περιβάλλοντος ασφάλειας μετά το 2011. Η Αραβική Άνοιξη και, κυρίως, η συριακή κρίση διαμόρφωσαν ένα πολύ πιο ρευστό και απειλητικό περιφερειακό περιβάλλον, στο οποίο η τουρκική εξωτερική πολιτική διαπλέχθηκε στενότερα με τις ανησυχίες της εσωτερικής ασφάλειας. Η μετάβαση από τη λογική των «μηδενικών προβλημάτων» σε συνθήκες αστάθειας, βίας και προσφυγικών ροών ενίσχυσε τη διαδικασία ασφαλειοποίησης. Στο νέο αυτό πλαίσιο, η Ανατολική Μεσόγειος δεν αντιμετωπιζόταν ως ένα αποσπασμένο ζήτημα, αλλά ως τμήμα μιας ευρύτερης εξίσωσης κατά την οποία η Τουρκία καλούνταν, κατά την αντίληψή της, να διαχειριστεί ταυτόχρονα τους κινδύνους του αποκλεισμού, την απώλεια της επιρροής και της αμφισβήτησης του περιφερειακού της ρόλου. Η εξέλιξη αυτή εξηγεί γιατί κατά τη δεύτερη υποπερίοδο αυξήθηκε η ανοχή σε πιο ανταγωνιστικές και ορατές μορφές αμφισβήτησης.

Η οικονομική διάσταση λειτούργησε με πιο σύνθετο τρόπο. Κατά την πρώτη φάση της μελέτης, η οικονομική εξωστρέφεια και η επιδίωξη της εμπορικής διασύνδεσης υποστήριζαν σε πολύ σημαντικό βαθμό πιο ήπιες μορφές εξωτερικής προβολής. Η Τουρκία επιχειρούσε να ενισχύσει τη θέση της μέσω της ενεργητικής, δυναμικής και στοχευμένης χρήσης της διπλωματικής οδού, της διαμεσολαβητικής παρουσίας και της οικονομικής διείσδυσης. Στη συνέχεια όμως, καθώς η περιφερειακή αστάθεια αυξανόταν και οι εσωτερικές πιέσεις εντεινόταν, η οικονομία συνδέθηκε στενότερα με ζητήματα ασφάλειας και πολιτικής νομιμοποίησης. Αυτό ενίσχυσε τη χρησιμότητα συμβολικών και ταυτοτικών ζητημάτων για την εσωτερική συσπείρωση, ιδίως σε μια περίοδο αυξανόμενης πόλωσης. Η εσωτερική πολιτική διάσταση, επομένως, δεν δημιούργησε από μόνη της τον αναθεωρητισμό, αλλά επηρέασε σημαντικά το πότε και με ποια ένταση εκδηλώθηκε.

Καθοριστική υπήρξε και η επίδραση του θεσμικού περιβάλλοντος. Κατά την πρώτη περίοδο, η ευρωπαϊκή προοπτική της Τουρκίας λειτουργούσε, έστω ατελώς, ως ένας παράγοντας σχετικής αυτοσυγκράτησης. Η ανάγκη συμμόρφωσής της με τις ευρωπαϊκές προσδοκίες, καθώς και η σημασία που εξακολουθούσε να έχει η ενταξιακή της διαδικασία, περιόριζαν σε έναν βαθμό την προσφυγή σε πιο ανοιχτά συγκρουσιακές

πρακτικές. Αντίθετα, η σταδιακή αποδυνάμωση της ευρωπαϊκής άγκυρας κατά τη δεύτερη περίοδο αύξησε τον βαθμό ελευθερίας της Άγκυρας για κινήσεις που επένδυναν λιγότερο στην ευρωπαϊκή νομιμοποίηση και περισσότερο στην περιφερειακή επιβολή, στη μονομερή πρωτοβουλία και στην παραγωγή των εναλλακτικών πλαισίων νομιμότητας.

Μέσα σε αυτό το πλαίσιο, το διεθνές δίκαιο της θάλασσας μετατράπηκε σε ένα κεντρικό πεδίο θεσμικού ανταγωνισμού. Η Ανατολική Μεσόγειος αναδείχθηκε σε ένα χώρο όπου συγκρούστηκαν δύο διαφορετικές λογικές: από τη μία, η λογική εκείνη που στηριζόταν στις οριοθετήσεις, στη μέση γραμμή και στη θεσμική λογική της UNCLOS· από την άλλη, εκείνη των τουρκικών αντι-ερμηνειών, οι οποίες επιδίωκαν να αποτρέψουν την παγίωση αποτελεσμάτων που η Άγκυρα θεωρούσε δυσμενή. Η αναθεωρητική διάσταση της τουρκικής πολιτικής εκδηλώθηκε, συνεπώς, όχι μόνο ως μια προβολή ισχύος, αλλά και ως μια προσπάθεια μεταβολής των κανόνων, των διαδικασιών και των νομιμοποιητικών πλαισίων μέσω της ερμηνείας, της πρακτικής αμφισβήτησης και της δημιουργίας αβεβαιότητας.

Σημαντικό ρόλο διαδραμάτισε επίσης η εμφάνιση και η σταδιακή ενίσχυση και συνεργασία των τριμερών και ευρύτερων σχημάτων συνεργασίας στην Ανατολική Μεσόγειο. Οι συνεργασίες Ελλάδας, Κύπρου, Ισραήλ και Αιγύπτου δεν αποτέλεσαν μόνο λειτουργικές μορφές συντονισμού στον τομέα της ενέργειας και της ασφάλειας, αλλά παρήγαγαν και θεσμικό κεφάλαιο. Ενίσχυσαν την προβλεψιμότητα, αύξησαν το νομιμοποιητικό χαρακτήρα των αντίπαλων προς την Τουρκία θέσεων και περιόρισαν τη δυνατότητα της Άγκυρας να επιβάλει την αρχή ότι καμία περιφερειακή αρχιτεκτονική δεν μπορεί να διαμορφωθεί χωρίς τη δική της συμμετοχή. Από τουρκική σκοπιά, τα σχήματα αυτά λειτούργησαν ως επιταχυντής της αίσθησης αποκλεισμού και, συνακόλουθα, ως κίνητρο για την ανάπτυξη αντίρροπων στρατηγικών.

Η σύνθεση των παραπάνω παραγόντων επιτρέπει την εξαγωγή ενός κεντρικού συμπεράσματος: η τουρκική συμπεριφορά στην Ανατολική Μεσόγειο την περίοδο 2003–2014 δεν μπορεί να εξηγηθεί από μία μόνο μεταβλητή. Δεν πρόκειται ούτε για μια απλή ενεργειακή διεκδίκηση ούτε για μια αποκλειστικά αμυντική αντίδραση σε περιφερειακές πιέσεις. Πρόκειται για τη διαρκή σύζευξη του ιδεολογικού προσανατολισμού, των υλικών κινήτρων και των θεσμικών ευκαιριών ή περιορισμών. Το κρίσιμο στοιχείο είναι ότι τα υλικά κίνητρα και οι απειλές εξηγούν κυρίως γιατί η Ανατολική Μεσόγειος απέκτησε τόσο υψηλή στρατηγική σημασία, ενώ οι ιδεολογικές και θεσμικές διαστάσεις εξηγούν τι ακριβώς επιδίωκε να μεταβάλει η Τουρκία και με ποιο ρεπερτόριο μέσων το επιχείρησε.

Με βάση την ανάλυση, ο τουρκικός αναθεωρητισμός στην Ανατολική Μεσόγειο οργανώθηκε γύρω από τρεις βασικούς πυρήνες. Ο πρώτος είναι ο θαλάσσιος – ενεργειακός πυρήνας, κατά τον οποίο η βασική επιδίωξη της Τουρκίας ήταν να επηρεάσει το καθεστώς των θαλασσίων δικαιοδοσιών και των όρων εκμετάλλευσης των πόρων. Ο δεύτερος είναι ο θεσμικός – κανονιστικός πυρήνας, που αφορά την αμφισβήτηση της δυνατότητας της Κυπριακής Δημοκρατίας να λειτουργεί ως το πλήρως κυρίαρχο, παράκτιο κράτος και τη γενικότερη προσπάθεια της αποτροπής της παγίωσης των θεσμικών και νομικών κανόνων, που είναι δυσμενείς για την Τουρκία. Ο τρίτος είναι ο πυρήνας ρόλου και κύρους, δηλαδή η επιδίωξη της Άγκυρας να αναγνωρίζεται ως ένας αναγκαίος και μη παρακάμψιμος περιφερειακός δρών.

Η μελέτη έδειξε ακόμη ότι ο τουρκικός αναθεωρητισμός είχε τρία σαφή γνωρίσματα. Πρώτον, παρουσίασε συνέπεια, καθώς από τα τέλη της δεκαετίας του 2000 καταγράφεται ένα σταθερό μοτίβο αμφισβήτησης με επαναλαμβανόμενα μέσα και σαφή στόχευση. Δεύτερον, είχε πολυδιάστατο χαρακτήρα, αφού εκδηλώθηκε ταυτόχρονα στο νομικό, θεσμικό, επιχειρησιακό, διπλωματικό και συμβολικό επίπεδο. Τρίτον, ανέπτυξε βαθμιαία ένταση. Η πρώτη περίοδος χαρακτηρίστηκε κυρίως από μορφές αμφισβήτησης με χαμηλή ένταση, ενώ η δεύτερη από μια γκάμα αμφισβητήσεων στις οποίες το νομικό και το επιχειρησιακό στοιχείο συνδυάστηκαν πιο ορατά.

Συνεπώς, η Τουρκία δεν προκύπτει, από την παρούσα έρευνα, ως μια δύναμη που αμφισβητεί συνολικά το διεθνές σύστημα, αλλά ως ένα κράτος που ασκεί έναν επιλεκτικό, περιφερειακά εστιασμένο και θεματικά προσδιορισμένο αναθεωρητισμό. Η αναθεώρηση που εφαρμόζει αφορά κυρίως το καθεστώς των θαλασσιών ζωνών και των ενεργειακών δικαιοδοσιών, το πλαίσιο νομιμότητας και αναγνώρισης στην κυπριακή περίπτωση, καθώς και την επιδίωξη της Άγκυρας να διατηρήσει τη θέση του κεντρικού και μη παρακάμψιμου περιφερειακού δρώντα.

Εν κατακλείδι, η περίοδος 2003–2014 αποτυπώνει τη σταδιακή συγκρότηση ενός τουρκικού αναθεωρητισμού με βαθμιαία ένταση στην Ανατολική Μεσόγειο. Πρόκειται για έναν αναθεωρητισμό ο οποίος δεν εκδηλώνεται αποκλειστικά με όρους σκληρής ισχύος, αλλά μέσα από τον συνδυασμό της ιδεολογίας, της θεσμικής αμφισβήτησης, της νομικής αντιπαράθεσης και της επιχειρησιακής παρουσίας. Γι' αυτούς τους λόγους, η κατανόησή του απαιτεί μια σύνθετη αναλυτική προσέγγιση, ενώ η αντιμετώπισή του προϋποθέτει εξίσου σύνθετα στρατηγικά, θεσμικά και πολιτικά εργαλεία.

## ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

### A. Ελληνόγλωσσες πηγές

- Γιαννακόπουλος, Χ. Δ. (2014). *Η νέα Τουρκία του Ρετζέπ Ταγίπ Ερντογάν*. Leica – Ακαδημία Δημιουργικής Φωτογραφίας.
- Μάζης, Ι. (2013). *Γεωπολιτική της Ανατολικής Μεσογείου και του Αιγαίου*.
- Μάζης, Ι. Θ. (2013). *Η γεωπολιτική στρατηγική της Τουρκίας*. Ποιότητα.
- Μάζης, Ι. (2021). *Η γεωστρατηγική της Τουρκίας και ο αναθεωρητισμός στην Ανατολική Μεσόγειο*.
- Μάζης, Ι. Θ. (2021). *Μεσογείου Παλίμψηστον: Από τον Νταβούτογλου στον Ερντογάν*. Λειμών.
- Μηνάγιας, Α. (2019). *Νεοοθωμανισμός και τουρκική στρατηγική στην Ανατολική Μεσόγειο*.
- Μηνάγιας, Χ. Δ. (2019). *Τουρκία: Αναθεωρητισμός και συγκρούσεις*. Λειμών.
- Τζιάρρας, Ζ. (2020). *Διεθνής πολιτική στην Ανατολική Μεσόγειο: Τουρκία, Κύπρος και δίκτυα συνεργασίας σε μια «νέα» υπο-περιφέρεια*. Παπαζήση.

### B. Ξενόγλωσσες πηγές

- Altunışık, M. B. (2008). The possibilities and limits of Turkey's soft power in the Middle East. *Insight Turkey*, 10(2), 41–54.
- Altunışık, M. B. (2009). Worldviews and Turkish foreign policy in the Middle East. *New Perspectives on Turkey*, 40, 169–192.
- Altunışık, M. B., & Martin, L. G. (2011). Making sense of Turkish foreign policy in the Middle East under AKP. *Turkish Studies*, 12(4), 569–587.
- Aras, B. (2009). The Davutoğlu era in Turkish foreign policy. *Insight Turkey*, 11(3), 127–142.
- Aras, B. (2014). Davutoğlu era in Turkish foreign policy revisited. *Journal of Balkan and Near Eastern Studies*, 16(4), 404–418. <https://doi.org/10.1080/19448953.2014.938451>
- Aydın, M. (2000). Determinants of Turkish foreign policy: Changing patterns and conjunctures during the Cold War. *Middle Eastern Studies*, 36(1).
- Aydın-Düzgit, S. (2013). *Constructions of European identity: Debates and discourses on Turkey and the EU*. Palgrave Macmillan.
- Aydın-Düzgit, S., & Açıkmeşe, S. A. (2007). Europeanization through EU conditionality: Understanding the new era in Turkish foreign policy. *Journal of Southern Europe and the Balkans*, 9(3).
- Bagdonas, Ö. D. (2008). *A poststructuralist approach to ideology and foreign policy: Kemalism in Turkish foreign policy discourse* (Doctoral dissertation). Central European University.
- Bilgin, M. (2011). Energy policy in Turkey: Security, markets, supplies and pipelines. *Turkish Studies*, 12(3), 399–417.
- Buzan, B., & Wæver, O. (2003). *Regions and powers: The structure of international security*. Cambridge University Press.
- Cooley, A., Nexon, D., & Ward, S. (2019). An alternative typology of revisionist and status-quo states. *Review of International Studies*, 45(4), 689–708.
- Dalacoura, K. (2021). Turkish foreign policy in the Middle East: Power projection and post-ideological politics. *International Affairs*, 97(4), 1125–1142.
- Davutoğlu, A. (2001). *Stratejik derinlik: Türkiye' nin uluslararası konumu*. Küre Yayınları.



- Davutoğlu, A. (2008). Turkey's foreign policy vision: An assessment of 2007. *Insight Turkey*, 10(1), 77–96.
- Davutoğlu, A. (2010). *Strategic depth: Turkey's international position*. Küre Yayınları.
- Demirtaş-Bagdonas, Ö. (2013). Reading Turkish foreign policy on Syria: The AKP's construction of a great power identity and the politics of grandeur. *Turkish Studies*, 14(4).
- Demirtaş-Bagdonas, Ö. (2014). Reading Turkish foreign policy on Syria: The AKP's construction of a great power identity and the politics of grandeur. *Turkish Studies*, 15(1), 139–155.
- Esen, B., & Gümüşçü, Ş. (2016). Rising competitive authoritarianism in Turkey. *Third World Quarterly*, 37(9), 1581–1606.
- Goddard, S. E. (2018). Embedded revisionism: Networks, institutions, and challenges to the international order. *International Organization*, 72(3), 763–797.
- Gürel, A., & Le Cornu, L. (2014). Can gas catalyse peace in the Eastern Mediterranean? *The International Spectator*, 49(2).
- Holsti, K. J. (1970). National role conceptions in the study of foreign policy. *International Studies Quarterly*, 14(3), 233–309.
- Hopf, T. (1998). The promise of constructivism in international relations theory. *International Security*, 23(1), 171–200.
- İnce, N., & Olson, R. (1977). Turkish foreign policy, 1960–1964: Continuity, change and the Cyprus crisis. *Oriente Moderno*, 57(7–8), 269–286.
- Kardaş, Ş. (2012). From zero problems to leading the change: Making sense of transformation in Turkey's regional policy. *Uluslararası İlişkiler*, 8(31).
- Kirişçi, K. (2009). The transformation of Turkish foreign policy: The rise of the trading state. *New Perspectives on Turkey*, 40.
- Laçiner, S. (2001). Turgut Özal period in Turkish foreign policy: An overview. *Journal of International Relations and Development*, 4(2).
- Larson, D. W., & Shevchenko, A. (2010). Status seekers: Chinese and Russian responses to U.S. primacy. *International Security*, 34(4), 63–95.
- Murinson, A. (2006). The strategic depth doctrine of Turkish foreign policy. *Middle Eastern Studies*, 42(6).
- Öniş, Z. (2011). Multiple faces of the “new” Turkish foreign policy: Underlying dynamics and a critique. *Insight Turkey*, 13(1).
- Öniş, Z., & Yılmaz, Ş. (2009). Between Europeanization and Euro-Asianism: Foreign policy activism in Turkey during the AKP era. *Turkish Studies*, 10(1).
- Özpek, B. B., & Demirağ, Y. (2014). Turkish foreign policy after the “Arab Spring”: From agenda-setter state to agenda-entrepreneur state. *Israel Affairs*, 20(3), 328–346.
- Putnam, R. D. (1988). Diplomacy and domestic politics: The logic of two-level games. *International Organization*, 42(3), 427–460.
- Robins, P. (2007). Turkish foreign policy since 2002: Between a ‘post-Islamist’ government and a Kemalist state. *International Affairs*, 83(1), 289–304.

- Schweller, R. L. (1994). Bandwagoning for profit: Bringing the revisionist state back in. *International Security*, 19(1), 72–107.
- Schweller, R. L. (1996). Neorealism's status-quo bias: What security dilemma? *Security Studies*, 5(3), 90–121.
- Schweller, R. L. (2015). *Maxwell's demon and the golden apple: Global disorder in the new millennium*. Johns Hopkins University Press.
- Siousiouras, P., & Chrysochou, G. (2014a). The Aegean dispute in the context of contemporary judicial decisions on maritime delimitation. *Laws*, 3(1), 12–49. <https://doi.org/10.3390/laws3010012>
- Siousiouras, P., & Chrysochou, G. (2014). The Aegean dispute in the context of contemporary geopolitics: The role of international law and the prospects for a settlement. *Journal of Balkan and Near Eastern Studies*, 16(3), 277–292.
- Siousiouras, P., & Chrysochou, G. (2014b). The principle of proportionality in the case of delimitation of the continental shelf/EEZ in the Eastern Mediterranean. *Journal of Politics and Law*, 7(3), 144–155.
- Taliaferro, J. W. (2000). Security seeking under anarchy: Defensive realism revisited. *International Security*, 25(3), 128–161.
- Tziarras, N. (2016). The Israel–Cyprus–Greece triangle: A “comfortable” quasi-alliance. *Mediterranean Politics*, 21(3), 407–427. <https://doi.org/10.1080/13629395.2015.1131450>
- Ward, S. (2013). Status and the challenge of rising powers. In T. V. Paul, D. W. Larson, & W. C. Wohlforth (Eds.), *Status in world politics* (pp. 26–52). Cambridge University Press.
- Yalvaç, F. (2012). Strategic depth or hegemonic depth? A critical realist analysis of Turkey's position in the world system. *International Relations*, 26(2), 165–180.
- Yavuz, M. H. (2003). *Islamic political identity in Turkey*. Oxford University Press.

#### Γ. Ηλεκτρονικές πηγές

- Davutoğlu, A. (2010, May 20). Turkey's zero-problems foreign policy. *Foreign Policy*. <https://foreignpolicy.com/2010/05/20/turkeys-zero-problems-foreign-policy/>
- Emerson, M., Aydın, S., De Clerck-Sachsse, J., & Noutcheva, G. (2006). Just what is this “absorption capacity” of the European Union? (CEPS Policy Brief No. 113). Centre for European Policy Studies.
- European Council. (2014, October 24). European Council (23 and 24 October 2014) – Conclusions. <https://data.consilium.europa.eu/doc/document/ST-169-2014-INIT/en/pdf>
- Grigoriadis, I. N. (2010). The Davutoğlu doctrine and Turkish foreign policy (ELIAMEP Working Paper No. 8/2010). Hellenic Foundation for European and Foreign Policy..
- Kirişci, K. (2013, June 27). Syrian refugees in Turkey: The limits of an open door policy. *Brookings*. <https://www.brookings.edu/articles/syrian-refugees-in-turkey-the-limits-of-an-open-door-policy/>
- Ministry of Foreign Affairs of Greece. (2013, August 8). Memorandum of understanding between Greece, Cyprus and Israel on cooperation in the fields of water and energy (Press release). <https://www.mfa.gr/uk/en/the-embassy/news/greece-cyprus-and-israel-sign-energy-water-memorandum.html>
- Republic of Turkey, Ministry of Foreign Affairs. (2003). Press statements and correspondence regarding the “agreement” between the Greek Cypriot Administration and Egypt on the delimitation of the so-called Exclusive Economic Zone. Ministry of Foreign Affairs.

- Republic of Turkey, Ministry of Foreign Affairs. (2004). Press statements and correspondence on the activities of the Greek Cypriot Administration in the Eastern Mediterranean and the rights of the Turkish Cypriot community. Ministry of Foreign Affairs.
- Reuters. (2014, October 8). Turkey expects Cyprus to swiftly resume peace talks. <https://www.reuters.com/article/cyprus-turkey/turkey-expects-cyprus-to-swiftly-resume-peace-talks-idUSL6N0S33SG20141008>
- Tagliapietra, S. (2013). Towards a new Eastern Mediterranean energy corridor? Natural gas developments between market opportunities and geopolitical risks (FEEM Working Paper No. 03.2013). Fondazione Eni Enrico Mattei.
- The Guardian. (2011, September 2). Turkey expels Israel's ambassador over refusal to apologise for Gaza flotilla raid. <https://www.theguardian.com/world/2011/sep/02/turkey-israel-ambassador-mavi-marmara>
- Tziarras, Z. (Ed.). (2019). The new geopolitics of the Eastern Mediterranean: Trilateral partnerships and regional security (PRIO Cyprus Centre Report 3/2019). PRIO Cyprus Centre.
- U.S. Geological Survey. (2010). Assessment of undiscovered oil and gas resources of the Levant Basin Province, Eastern Mediterranean (Fact Sheet 2010–3014). U.S. Geological Survey. <https://doi.org/10.3133/fs20103014>
- United Nations. (1982). United Nations Convention on the Law of the Sea. United Nations.
- United Nations Treaty Collection. (2010). Agreement between the Government of the State of Israel and the Government of the Republic of Cyprus on the delimitation of the Exclusive Economic Zone.